

หัตถกรรมทางอวนกับวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ
ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

เรวัต สุขสีกาญจน์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๐

คำนำ

หัตถกรรมเป็นแขนงหนึ่งของงานศิลปะที่มีรูปแบบและลักษณะการผลิตที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน ในลักษณะใช้ฝีมือแรงงานอย่างเป็นธรรมชาติ โดยใช้วัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น ส่วนใหญ่จึงเป็นลักษณะเป็นงานพื้นบ้านที่แสดงลักษณะเฉพาะถิ่น หัตถกรรมจึงมีความสำคัญคู่กับสังคมไทยมาช้านาน แม้จะถูกลดความสำคัญลงไปบ้างจากความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรม แต่ปัจจุบันผลิตภัณฑ์หัตถกรรมมีการแข่งขันด้านรูปแบบและด้านการตลาดของตัวผลิตภัณฑ์ค่อนข้างสูง เพื่อแข่งขันและพัฒนาทั้งทางด้านรูปแบบและความต้องการในด้านอื่นๆของผู้บริโภค การศึกษาหัตถกรรมทางอวนกับวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช จึงดำเนินการเพื่อศึกษากระบวนการผลิต รูปแบบ ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อเป็นฐานข้อมูลอันสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน และเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในท้องถิ่นและการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนบนหลักของเศรษฐกิจแบบพอเพียง

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่ได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่งในการให้ข้อมูล และขอขอบพระคุณทุกท่านที่เกี่ยวข้อง อันทำให้ผลของการศึกษาวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

คณะผู้วิจัย
กันยายน ๒๕๕๑

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำเร็จได้ด้วยความร่วมมืออย่างดียิ่งจากคุณชวนพิศ โต้ะหวาน และกลุ่มแม่บ้านเกษตรชุมชนอิสลามบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องและให้ความร่วมมือในทุกด้าน ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และสุดท้ายขอระลึกถึง รองศาสตราจารย์อุดม หนูทอง ผู้ล่วงลับ ที่ให้คำแนะนำสิ่งดีๆ และมันจะอยู่ในความทรงจำตลอดไป

คณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวนในด้านขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตและรูปแบบหัตถกรรมหางอวนที่มีอยู่ในปัจจุบัน ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการพรรณนาจากการศึกษา สัมภาษณ์ และสัมภาษณ์ ชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ หมู่ที่ 7, 14 และ 15 ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช สรุปผลการวิจัย เริ่มตั้งแต่ศึกษาบริบทของชุมชนในด้านประวัติความเป็นมา และกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอวน ตลอดจนศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปมาจากหางอวน พบว่ามี 2 ลักษณะ คือ รูปแบบดั้งเดิมที่ทอเป็นผืน และรูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมและพัฒนา โดยการนำหางอวนที่เป็นผืนแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประโยชน์ใช้สอย ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ส่วนในด้านการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา เนื่องจากเป็นงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ทั้งฝีมือและความอดทนสูง กระบวนการผลิตและแปรรูปใช้เวลานาน จึงทำให้การถ่ายทอดสู่เยาวชนที่สนใจมีน้อยมาก หัตถกรรมหางอวนเลยยังคงมีการผลิตอยู่ที่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช เพียงที่เดียวในประเทศไทย

คำสำคัญ : หัตถกรรมหางอวน, ชุมชนมุสลิม, บ้านหน้าทับ

Abstract

The purpose of this study was to study the pathway of Baan Na Tub's Thai Muslim community in Thasala sub-district, Thasala district Nakhon Si Thammarat Province about Hang-Oun handicraft in production process and production pattern at present. This research method is describe that study by surveys and interviews Thai Muslim community in Moo 7th, 14th and 15th Baan Na Tub Thasala sub-district, Thasala district Nakhon Si Thammarat Province. The research findings were as follows: first study community context about history. Hang-Oun Handicraft production process. And study production pattern that produced from Hang-Oun. The production pattern findings have 2 types is traditional pattern that whole weaver and Permitted and development pattern that produced the whole weaver to benefited production order by marketing demand. In part of conservation and folk wisdom inherited duty because this handicraft product wants high skill, the most endured and long time process therefore the folk wisdom inherited to youth is few interesting. The Hang-Oun handcrafted only produced in Thailand by housewife farmer group Baan Na Tub in Thasala sub-district, Thasala district Nakhon Si Thammarat province.

Key Words: Hang-Oun Handicraft, Muslim Community, Baan Na Tub

สารบัญ

หน้า

คำนำ.....	ก
กิตติกรรมประกาศ.....	ข
บทคัดย่อ.....	ค
Abstract	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย.....	๑
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
คำถามหลักในการวิจัย.....	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๔
ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	๔
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
บทที่ ๒ ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
ภูมิปัญญาหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	๕
คุณค่าของหัตถกรรม.....	๑๑
ผลิตภัณฑ์หางอวน.....	๑๕
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๗
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัยและวิธีการศึกษา	๒๐
ระเบียบวิธีวิจัย.....	๒๐
ขอบเขตของการวิจัย.....	๒๑
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๒๑
สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล.....	๒๓
อุปกรณ์การวิจัย.....	๒๓

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๒๔
วิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอน.....	๒๔
การศึกษากรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอน.....	๒๖
การศึกษารูปแบบการทำหัตถกรรมหางอน.....	๓๗
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๔๑
สรุปผลการดำเนินการ.....	๔๑
อภิปรายผล.....	๔๒
ข้อเสนอแนะ.....	๔๓
บรรณานุกรม.....	๔๔
ภาคผนวก.....	๔๕

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑ สภาพการดำเนินชีวิตของชุมชนมุสลิมอำเภอท่าศาลา.....	๒๔
๒ กลุ่มแม่บ้านเกษตรชุมชนอิสลามบ้านหน้าทับ.....	๒๕
๓ คุณชวนพิศ โต๊ะหวาน หัวหน้ากลุ่มแม่บ้านเกษตรบ้านหน้าทับและสมาชิก.....	๒๕
๔ วัสดุในการผลิตงานหัตถกรรมหางอน (โบลาน).....	๒๗
๕ ลักษณะของยอดลานที่เหมาะสมแก่การตัด.....	๒๗
๖ การใช้มีดตัดยอดลาน.....	๒๘
๗ การฉีกแยกโบลาน.....	๒๙
๘ การเอาก้านโบลานออก.....	๒๙
๙ การนำโบลานไปแช่น้ำ.....	๓๐
๑๐ การแยกโบลานออกเป็นสองส่วน.....	๓๐
๑๑ การหวีสาางโบลาน.....	๓๑
๑๒ แช่น้ำอีกครั้งเพื่อให้โบลานเป็นสีขาว.....	๓๑
๑๓ เส้นลานที่ไม่ยอมสีและเส้นลานที่ย้อมสีแล้ว.....	๓๓
๑๔ เส้นลานที่เตรียมไว้เพื่อทำเป็นยีนและเส้นฟุง.....	๓๓
๑๕ การปั่นเส้นลานและการพันกับกระสวยเพื่อนำไปทอ.....	๓๔
๑๖ กี่พื้นเมืองชนิด 2 ตะกรอ.....	๓๕
๑๗ การทอเส้นลาน (วะ).....	๓๕
๑๘ การทอเส้นลาน (วะ).....	๓๖
๑๙ หางอนที่พร้อมจะนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์.....	๓๖
๒๐ ลวดลายหางอนที่ทอเป็นผืน.....	๓๗
๒๑ หางอนที่ทอเป็นผืน.....	๓๗
๒๒ ซองใส่ตะเกียบจากหางอน.....	๓๘
๒๓ ที่รองแก้วจากหางอน.....	๓๘
๒๔ ผลิตภัณฑ์กระเป๋าจากหางอนในรูปแบบต่างๆ.....	๓๙
๒๕ ผลิตภัณฑ์หมวกจากหางอนในรูปแบบต่างๆ.....	๔๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

“อันชาติใดไร้ช่างชำนาญศิลป์	เหมือนนารินไร้ใจมปลอมสง่า
ใครใครเห็นไม่เป็นที่จำเรียวตา	เขาจะพากันแย้ให้อับอาย
ศิลปกรรมนำใจให้สร้างศอก	ช่วยปัดเทาทุกขในโลกให้เหือดหาย
จำเรียวตาพาใจให้สบาย	อีกร่างกายก็พลอยสุขให้สราญ
แม้ผู้ใดไม่นิยมชมสิ่งงาม	เมื่อถึงยามเศร้าอรุณาสงสาร
เพราะขาดเครื่องระงับดับรำคาญ	โอสถใดจะสมานซึ่งดวงใจ”

อันเชิญพระราชนิพนธ์บทกลอนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (อ้างใน วัฒนธรรม จุฑะวิภาต. ๒๕๓๕ : ๑๗) ได้กล่าวถึงงานศิลปะว่าเป็นสิ่งที่เชิดชู และนำพามาสู่การ จรรโลงใจและสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ชุมชนในที่สุด ศิลปะซึ่งมีจุดกำเนิดและเชื่อมโยงกับวิถี ชุมชนชัดเจนที่สุดคงจะหนีไม่พ้น ศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) อันเป็นองค์ประกอบแขนงใหญ่แขนง หนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่ชนในพื้นที่นั้นๆ สร้างขึ้น ซึ่งมีความหมายต่อการ ดำรงชีวิตและมีคุณค่าในการบำรุงขวัญ (Folk art is man-made objects with Function ; beauty and design with soul) ซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านพยายามสร้าง ขึ้นเพื่อประโยชน์โดยตรงและเห็นพ้องต้องกันว่ามีความเหมาะสม มีรูปแบบงดงามซึ่งอาจจะถือตาม ปริมาณของการตกแต่งเป็นพื้นฐาน สอดคล้องกับแนวความคิดของวิบูลย์ ลีสุวรรณ (๒๕๓๒ : ๓๒) ที่ได้กล่าวถึงศิลปหัตถกรรม (Folk Crafts) ว่าเกิดขึ้นจากฝีมือช่างของคนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง การประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยตรงจากพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย โดยมีจุดประสงค์หลักคือ ทำเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน งานศิลปหัตถกรรมมี อิทธิพลแก่กันและกัน เช่นเดียวกับคติพื้นบ้าน หากแต่ต้องได้รับการปรับให้เข้ากับสภาพเฉพาะถิ่น จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของตนเอง

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (๒๕๓๕ : ๓๕) ได้ให้แนวความคิดว่า มนุษย์สร้างสรรค์งานหัตถกรรม ขึ้นมากเพื่อประโยชน์ใช้สอยทั้งทางกายและทางจิตใจเป็นสำคัญ จากการประดิษฐ์คิดค้นที่กระทำ สืบต่อกันมาเป็นเวลานานนับพันปีช่วยให้มนุษย์เกิดความชำนาญ และเรียนรู้ในการเลือกสรรวัตถุดิบ เรียนรู้ในการปรับปรุงพัฒนารูปแบบของหัตถกรรมประเภทต่างๆ ให้สามารถสนองประโยชน์ได้ สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ และเมื่อหัตถกรรมนั้นๆ มีความสมบูรณ์ในการใช้สอยแล้ว ความ ชำนาญความชัดเจนในกรรมวิธีจะช่วยให้ช่างหรือผู้สร้างงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ได้พัฒนาฝีมือ ให้สูงขึ้น ส่งผลให้งานหัตถกรรมมีความงามและมีคุณค่าทางศิลปะ เป็นการพัฒนา หัตถกรรม

ไปสู่ “ศิลปหัตถกรรม” เมื่อมนุษย์พัฒนาหัตถกรรมขึ้นใช้ตามวิถีชีวิต ขนบประเพณี และความเชื่อของแต่ละชุมชนแล้ว หัตถกรรมจะมีลักษณะเฉพาะกลุ่ม เฉพาะถิ่นที่เรียกว่า “หัตถกรรมพื้นบ้าน”

หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม ที่ได้มีการสั่งสมสืบสานความรู้ความสามารถและความชำนาญไว้มากมาย และมนุษย์ผู้มีวัฒนธรรมเป็นของตัวเองย่อมไม่หยุดอยู่เพียงประโยชน์ใช้สอยของหัตถกรรมนั้นๆ แต่จะสอดใส่คุณค่าทางศิลปะโดยจินตนาการลงในหัตถกรรมนั้นๆ ด้วย เพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตใจและแสดงออกถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้คนในวัฒนธรรมนั้นๆ อันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของความเป็นมนุษย์ เมื่อเป็นดังนี้งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยจิตใจที่ประณีต ย่อมชูคุณค่าของหัตถกรรมนั้นเองขึ้นเป็นงานหัตถศิลป์ อันบังชีฏภูมิปัญญา (เอกวิทย์ ณ ถลาง. ๒๕๔๔ : ๖๗-๖๘.) และถ้าการแสดงออกด้านการประดิษฐ์ของใช้จากวัตถุดิบที่หาได้จากธรรมชาติแวดล้อม หัตถกรรมพื้นบ้านของภาคใต้ โดยเฉพาะในจังหวัดนครศรีธรรมราช ย่อมสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาและการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมไม่ต้อยไปกว่าที่ได้พบเห็นในภูมิภาคอื่นๆ และรวมไปถึงอารยธรรมอื่นๆ ในโลกด้วย

อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นอำเภอที่อยู่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง โดยเฉพาะชุมชนบ้านหน้าทับ หมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ ตำบลท่าศาลา คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนไทยมุสลิม ประกอบอาชีพประมงมาตั้งแต่เดิม และได้ใช้ยอดลานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำเป็นเส้น แล้วตากแห้ง จากนั้นนำมาทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา สมัยก่อนการทอจะค่อนข้างหยาบ ใช้ลากกุงเคย ปูปลา เพื่อแลกผลไม้ ของกิน รุนปูย่าตายาย ลักษณะการเย็บจะเย็บเป็นถุงแล้วลาก โดยใช้ติดที่ปลายอวนแต่ละหลัง (ชวนพิศ โตะหวาน ให้สัมภาษณ์, ๒๕๔๙) ต่อมาได้มีการใช้ในลอนมาติดที่ปลายอวนแทนผลิตภัณฑ์ที่ทอจากใบลาน เมื่อวัตถุประสงคืใช้งานเปลี่ยนไป แต่ยังคงมีการทอใบลานอยู่ จึงได้นำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อย่างอื่นแทน เช่น กระเป๋าสะพาย ที่รองจานรองแก้ว หมวก แฟ้มเอกสาร เป็นต้น โดยมีชื่อเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “ผลิตภัณฑ์หางอวน” จนถึงปัจจุบัน นางชวนพิศ โตะหวาน ได้กล่าวถึงชุมชนบ้านหน้าทับ หมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ อีกว่า มีข้อดีอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นแหล่งบ่อน้ำสะอาด เพราะจะทำให้การย้อมสีเส้นของหางอวนสะอาดด้วย ส่วนละแวกใกล้เคียง เป็นแหล่งน้ำเค็มจากน้ำทะเลสีที่ได้จะไม่สดและสะอาดเท่าที่ควร การดำเนินงานได้ริเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ จนถึงปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และศูนย์บริการการศึกษา นอกโรงเรียนอำเภอท่าศาลา พัฒนาชุมชน เป็นหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในเรื่องของระบบการผลิต การบริหารจัดการ การตลาด และจัดอบรมวิชาชีพ ถ้าไม่มีหน่วยงานเข้ามาคงจะไม่พัฒนาได้ขนาดนี้

ในปัจจุบันการทอหางอวน ไม่ค่อยจะมีให้เห็นมากนัก เพราะวิถีชีวิตจากเดิมได้เปลี่ยนแปลงไป และวัสดุที่นำมาใช้ในการประมงเปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยี จะมีให้เห็นก็เป็นรูปแบบของกลุ่มแม่บ้านที่ทอเพื่อแปรรูปเป็นสินค้าหัตถกรรม แต่ก็น่าเป็นห่วงถ้าพูดถึงอนาคตของการสืบสานและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ จากการสัมภาษณ์ นางสาวจิรวรรณ หลงจิ อายุ ๒๓ ปี (ให้สัมภาษณ์, ๒๕๔๙) เกี่ยวกับการทอหางอวนว่าตนเองก็กำลังหัดอยู่ ทำมาได้ ๔ ปีแล้ว ทำได้

ทุกอย่างตั้งแต่กระบวนการตัด ฉีก และไต่เป็นเส้น จนถึงทอเป็นผืน แต่ต้องใช้เวลาในการทอานมาก กว่าจะได้เป็นผืนหนึ่งยาวประมาณ ๓-๔ เมตร ใช้ความละเอียดและต้องอดทนค่อนข้างสูง ถ้าคนไม่ใส่ใจและใจเย็นจะทอไม่ค่อยได้ เมื่อทำไม่สำเร็จเป็นผืนก็จะดึงจนขาดหมด ส่วนคนวัยเดียวกับตนเองไม่ค่อยสนใจเพราะไปทำงานต่างถิ่นและประกอบอาชีพอย่างอื่นเสียหมด เหตุผลที่ไม่ชอบอีกอย่างก็เนื่องจากมีขั้นตอนเยอะกว่าที่จะผลิตเสร็จเป็นผลิตภัณฑ์หางอวนได้สักหนึ่งชิ้น

เมื่อก้าวถึงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างชัดเจนทั้งในเรื่องของการใช้ชีวิต การคิดค้นนวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่เน้นความสะดวกสบาย การเร่งรีบของชีวิตการทำงานต้องแข่งขันกันในทุกๆ ด้าน ของสังคมเมือง ส่งผลต่อระบบชุมชนท้องถิ่นที่มีหลายชั่วอายุคนต้องพยายามตามให้ทันกับวิถีสังคมยุคใหม่ การสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อไปในอนาคตเยาวชนอาจจะโดนครอบงำจากสภาพสังคมได้ ภัลยาณี ปฎิมาพรเทพ (๒๕๔๘ : ๒๑๐) กล่าวถึง การโดนครอบงำทางความคิดของสังคมยุคใหม่ว่า ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกทำลาย การแก้ปัญหาในชุมชนจึงต้องอาศัยการสร้างเครือข่าย และการเรียนรู้แบบบูรณาการร่วมกันในระดับรากหญ้า เพื่อคิดค้นวิธีการที่หลากหลายในการแก้ปัญหาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นตัวตั้ง และประสานกับภูมิปัญญาสากล ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาได้ถูกต้อง และจะเป็นผลดีต่อการพัฒนาประเทศโดยรวม และแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาส่งเสริมศิลปหัตถกรรมไทยจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเกี่ยวโยงถึงองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งเป็นตัวกำหนดการสร้างสรรครูปแบบของงานหัตถกรรมในท้องถิ่นนั้นด้วย ตั้งแต่สภาพภูมิศาสตร์ไปจนถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ๒๕๓๒ : ๙๕) เช่นเดียวกับชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ถ้าไม่ได้รับสืบสานภูมิปัญญาทั้งในแง่ของขั้นตอนการผลิตและการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ในอนาคตแล้ว อาจจะกลายเป็นตำนานที่สูญหายไปดังที่กล่าวถึงก็เป็นได้ เพราะฉะนั้นสิ่งแรกๆ ที่ทำได้ก็คือการเก็บรวบรวมไว้เป็นบันทึกเอกสารที่ชัดเจนนั่นเอง

การศึกษาหัตถกรรมหางอวนกับวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะรวบรวมข้อมูลในเบื้องต้นตั้งแต่บริบทของชุมชนการผลิต และรูปแบบหัตถกรรมหางอวนที่มีอยู่ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ประเพณี วัฒนธรรม และพิธีกรรมของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ เพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับบุคคลที่สนใจ ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทางด้านการพัฒนาหัตถกรรมและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาชุมชน และเป็นวิธีการสืบสานสำหรับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้คงอยู่คู่กับวิถีชีวิตของชาวชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราชต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตและรูปแบบหัตถกรรมหางอวน
๒. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวน

๑.๓ คำถามหลักในการวิจัย

๑. กรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอวนทั้งกระบวนการเป็นอย่างไร
๒. รูปแบบของหัตถกรรมหางอวนในชุมชน มีอะไรบ้าง
๓. วิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวนเป็นอย่างไร คุณค่าและผลกระทบทั้งในแง่บวกและลบเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ทางสังคม ของไทยพุทธ ไทยมุสลิม

๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอวน และรูปแบบของหัตถกรรมหางอวนที่มีอยู่ในชุมชน
๒. ได้ทราบถึงวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราชที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวน

๑.๕ ผลที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาหัตถกรรมหางอวนกับวิถีชีวิตชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช คณะผู้วิจัยมีความสนใจที่จะรวบรวมข้อมูลบริบทของชุมชน การผลิต และรูปแบบหัตถกรรมหางอวนที่มีอยู่ อันเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ประเพณี วัฒนธรรม และพิธีกรรมของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ เพื่อเป็นองค์ความรู้สำหรับบุคคลที่สนใจ ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทางด้านการพัฒนาหัตถกรรมและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาชุมชน และเป็นวิธีการสืบสานสำหรับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้คงอยู่คู่กับวิถีชีวิตของชาวชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราชต่อไป

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะ

หางอวน หมายถึง ยอดลานหรือใบลานอ่อนที่นำมาทอเป็นผืนแผ่น เรียกว่า “ทอวะ” ใช้ยอดลานที่มีอยู่ในท้องถิ่น นำมาผ่านกระบวนการเตรียมใบลานเสียก่อน นับตั้งแต่การเตรียมยอดลาน การทอนใบลานมาแยกเป็นใบๆ ผ่านกระบวนการทำเส้นคล้ายด้าย จากนั้นจึงนำไปทอคล้ายการทอผ้าเป็นแผ่นๆ แล้วจึงนำไปเย็บเป็นสามเหลี่ยม เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา ลักษณะการเย็บจะเย็บเป็นถุงแล้วลาก โดยใช้ติดที่ปลายอวน จึงเป็นที่มาของชื่อหางอวน ปัจจุบันมีการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมหลากหลายชนิด

บทที่ ๒

บททวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับหัตถกรรมพื้นบ้าน

๒.๑.๑ หัตถกรรมพื้นบ้าน

๒.๑.๑.๑ ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้าน

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้คล้ายๆ กัน ดังนี้
อภิย นาटकง (๒๕๒๓: ๑) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า เป็นการสร้างสรรค์สิ่งใช้สอยด้วยมือของชาวบ้านหรือประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ผลงานหัตถกรรมพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นย่อมมีลักษณะซึ่งเกิดแก่สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ประโยชน์ใช้สอย และรสนิยมตกทอดที่มีมาในท้องถิ่นนั้น

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (๒๕๓๒: ๑๖๐) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า คือ สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการใช้สอยเป็นสำคัญ รูปแบบของงานหัตถกรรมจะพัฒนาขึ้นจากความชำนาญของช่าง และการปรับปรุงเพื่อให้สนองประโยชน์ใช้สอยได้ดียิ่งขึ้น

วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ (๒๕๓๑: ๓๔) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า งานช่างฝีมือที่เป็นไปตามรูปแบบประเพณีที่มีอยู่ ในแต่ละท้องถิ่น การประดิษฐ์ การสร้างสรรค์ เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดภายในครอบครัวโดยตรงจาก พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือถ่ายทอดโดยผู้ที่ต้องการเรียนรู้หัตถกรรมประเภทนั้นๆ เข้าไปรับการฝึกอบรมจากผู้รู้เป็นเวลานาน จนฝีมือใช้การได้ เทคนิคการประดิษฐ์ และรูปแบบการประดิษฐ์อาจถ่ายทอดจากถิ่นหนึ่งไปยังถิ่นหนึ่ง ผลงานหรือสิ่งประดิษฐ์จะต้องเป็นวัสดุสิ่งของที่สร้างขึ้นเพื่อคนทั่วไปใช้ ไม่ใช่ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้หรือถ่ายทอดในหมู่คนชั้นสูงเท่านั้น นอกจากนี้ หัตถกรรมต้องเป็นผลงานที่บุคคลหนึ่งออกแบบ และประดิษฐ์ขึ้นมาจนเป็นผลงานสำเร็จรูปตั้งแต่ต้นจนจบด้วยตนเอง

๒.๑.๑.๒ ลักษณะของหัตถกรรมพื้นบ้าน

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (๒๕๒๗: ๓๑-๓๙) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้าน สรุปได้ดังนี้

๑. สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย การสร้างหัตถกรรมพื้นบ้านจะมีการพัฒนารูปแบบเรื่อยมาจนถึงจุดซึ่งสามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยได้อย่างเต็มที่แล้ว จะเกิดรูปแบบที่สมบูรณ์เป็นรูปแบบเฉพาะของหัตถกรรมนั้นๆ และจะมีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่นปรากฏอยู่ด้วย

๒. สร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก งานหัตถกรรมมักจะมีผลผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของชาวท้องถิ่น ที่จะใช้สอยในชีวิตประจำวัน จึงเกิดรูปแบบที่ซ้ำๆ กันหรือคล้ายคลึงกันเป็นจำนวนมาก

๓. จะต้องมีราคาเหมาะสม หรือราคาต่ำ โดยทั่วไปหัตถกรรมพื้นบ้าน ควรมีราคาที่เหมาะสม เพราะทำขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไป

๔. จะต้องมีลักษณะเฉพาะถิ่น คุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของหัตถกรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะป็นรูปแบบหรือการใช้วัสดุก็ตาม ควรมีลักษณะเฉพาะถิ่นของแต่ละแห่งซึ่งแตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัสดุควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้จากท้องถิ่นนั้น และควรเป็นรูปแบบเฉพาะถิ่นที่เกิดจากรูปแบบที่สืบทอดกันมา

๕. ช่าง งานหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นผลผลิตของช่างพื้นบ้านธรรมดาๆ มิใช่ฝีมือของศิลปินชั้นเยี่ยม คุณค่าทางศิลปะและคุณภาพของงานเกิดจากการทำจำนวนมากเป็นหลัก ลักษณะของการสร้างสรรค์และลักษณะเฉพาะของช่างพื้นบ้าน จะปรากฏออกมาโดยผ่านประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จากชั่วคนหนึ่งไปสู่อีกชั่วคนหนึ่งเป็นเวลานานับร้อยปี และจะประสานกลมกลืนกับความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของช่างพื้นบ้าน แล้วแสดงออกมาในงานของเขา

๒.๑.๑.๓ ประเภทของหัตถกรรมพื้นบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๔: ๒๖-๒๗) ได้แบ่งแยกประเภทของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า หัตถกรรมพื้นบ้านมีปลายประเภท ทั้งนี้เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนที่แตกต่างกัน ตลอดจนการสั่งสมและสืบทอดงานหัตถกรรมพื้นบ้านจากบรรพบุรุษ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้หัตถกรรมในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ดังนั้นจึงทำให้มีการจำแนกหัตถกรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

๑. แบ่งตามลักษณะการใช้ โดยถือเอาประโยชน์ของการใช้สอยหัตถกรรมเป็นหลักในการแบ่ง ซึ่งจำแนกได้หลายอย่าง ดังนี้

๑.๑ หัตถกรรมที่เป็นพาหนะทั้งทางบกและทางน้ำ เช่น เกวียน เรือชนิดต่างๆ เป็นต้น

๑.๒ หัตถกรรมที่ใช้ในการทำไร่ ทำนา เช่น ไม้ไผ่ คราด แอก กระออม กระพ้อมใส่ข้าว กระบุง ตะกร้า เป็นต้น

๑.๓ หัตถกรรมที่ใช้เป็นเครื่องมือจับสัตว์ ส่วนมากเป็นเครื่องจักสาน เช่น แห อวน ลอบ เป็นต้น

๑.๔ หัตถกรรมที่ใช้สอยประจำวัน เช่น เครื่องถ้วยชาม เครื่องทองเหลือง เขียนหมาก ส้ารับข้าว เป็นต้น

๑.๕ หัตถกรรมที่เกี่ยวกับการพักผ่อนหย่อนใจ เช่น เครื่องดนตรีต่างๆ ได้แก่ ปี่ กลอง ทับ ซอ และหมากรูก สกา เป็นต้น

๑.๖ หัตถกรรมที่เกี่ยวกับพิธีทางศาสนาและการศึกษาเล่าเรียน เช่น ภาพพระบฏ ภาพชาดก สมุดข่อย บุษบกพนมพระ บุษบกตั้งอัฐิผู้ตาย เป็นต้น

๑.๗ หัตถกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น การทอผ้า ทอเสื่อ ทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

๒. แบ่งประเภทตามวัสดุที่นำมาใช้ผลิต การแบ่งประเภทตามลักษณะนี้ถือเอาวัสดุที่นำมาใช้เป็นหลักสำคัญในการแบ่ง จำแนกออกได้หลายอย่าง ดังนี้

๒.๑ เครื่องหนัง เช่น หนังวัว หนังควาย หนังงู เป็นต้น

๒.๒ เครื่องปั้นดินเผา เป็นภาชนะชนิดต่างๆ ที่ทำด้วยดินแล้วนำไปเคลือบหรือเผาเป็นรูปแบบต่างๆ

๒.๓ เครื่องไม้ เป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ที่ทำด้วยไม้เนื้ออ่อนและไม้เนื้อแข็ง เครื่องไม้ไผ่ และหวาย เป็นผลิตรวมจากไม้ไผ่และหวาย ส่วนใหญ่เป็นเครื่องจักสานแทบทั้งสิ้น

๒.๔ เครื่องรัก เป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ยางไม้ที่ได้จากต้นรัก มาทาทับหรือเคลือบเพื่อรักษาเนื้อไม้ กระจาด ผ้า กระเบื้อง และโลหะ

๒.๕ เครื่องหล่อ เป็นการจำลองรูปพรรณสวดลาย หรือภาชนะต่างๆ จากรูปหุ่นที่สร้างเป็นแบบ ซึ่งทำด้วยโลหะ ปูน หรือทราย เป็นต้น

๒.๖ เครื่องทอ-ย้อม ซึ่งใช้เส้นใยจากธรรมชาติหรือใยประดิษฐ์มาเป็นวัสดุใยธรรมชาติ เช่น ผ้าฝ้าย ปอ ป่าน ไหม เป็นต้น ใยประดิษฐ์ เช่น เรยอน ไนลอน ใยแก้ว เป็นต้น ผลผลิตจากการทอ ย้อม เช่น เสื้อ กระเป๋าต่างๆ เป็นต้น

๒.๗ เครื่องโลหะ เป็นการใช้โลหะเป็นส่วนสำคัญในการผลิต ซึ่งมีอยู่หลายวิธี เช่น วิธีผลิตแบบโลหะแผ่น โลหะรูปพรรณ เครื่องถม เป็นต้น ชนิดของโลหะที่ใช้ผลิต เช่น เหล็ก สังกะสี ดีบุก ทองแดง อลูมิเนียม เป็นต้น

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (๒๕๒๗: ๔๒-๕๓) ได้แบ่งประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้านตามกรรมวิธีการผลิต ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๑๐ ประเภท ดังนี้

๑. เครื่องเคลือบดินเผา เป็นภาชนะเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่เป็นดินเผาธรรมดาและดินเผาเคลือบ ด้วยน้ำยาต่างๆ

๒. การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย ได้แก่ การทอผ้าไหม การทอผ้าฝ้าย การทอผ้าชนิดอื่นๆ

๓. การแกะสลัก เช่น การแกะสลักไม้ การแกะสลักตัวหนังสือตะลุง เป็นต้น

๔. หัตถกรรมโลหะ เช่น การทำเครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง และเครื่องทองแดง เป็นต้น

๕. เครื่องจักสาน วัสดุที่ใช้ เช่น ไม้ไผ่ หวาย ย่านลิเภา กก และกระจูด เป็นต้น

๖. การก่อสร้าง เป็นงานสถาปัตยกรรมพื้นบ้านทั่วไป

๗. ภาพเขียน เป็นงานจิตรกรรมหรือภาพเขียนระบายสีและภาพเส้น

๘. การปั้นรูปและลวดลายประดับ เป็นงานประติมากรรมต่างๆ เช่น การปั้นพระพุทธรูป การปั้นรูปเคารพ การปั้นตุ๊กตาต่างๆ เป็นต้น

๙. การทำเครื่องกระจาด ได้แก่ การทำกระจาดพื้นบ้าน เช่น การทำกระจาดสากระจาดข่อย รวมไปถึงการทำร่ม ทำวาว การทำหัวโขน และหน้ากากต่างๆ

๑๐. ประเภทเบ็ดเตล็ด เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ไม่สามารถจัดเข้าเป็นประเภทใดได้แน่นอน เช่น การจัดดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ การทำลูกปัด เป็นต้น

มาโนช กงกะนันท์ (๒๕๒๙: ๕๙-๗๖) ได้แบ่งหัตถกรรมพื้นบ้านตามลักษณะของวัสดุ และเทคนิคการทำออกเป็น ๙ ประเภท ดังนี้

๑. เครื่องไม้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ภายในครัวเรือน เครื่องเล่นดนตรี และเครื่องประดับตกแต่ง เป็นต้น

๒. เครื่องจักสาน เช่น เครื่องมือกลกรรม เครื่องมือจับปลา เครื่องใช้ภายในบ้าน

๓. เครื่องดิน ได้แก่ หัตถกรรมเครื่องเคลือบดินเผา

๔. เครื่องหิน เช่น โม่ ครก และสาก เป็นต้น

๕. เครื่องโลหะ วัสดุหลักที่ใช้ในการทำเครื่องโลหะ มี 3 ชนิด ดังนี้

๕.๑ เหล็ก นิยมทำเครื่องใช้ภายในครัวเรือนและการเกษตร เช่น มีด ขวาน จอบ เสียม เคียว เป็นต้น

๕.๒ ทองเหลือง เช่น ระฆัง เชิงเทียน เครื่องเขียน เป็นต้น

๕.๓ ทองแดง เช่น ชั้นลงหิน พาน ถาด ช้อน มีด เป็นต้น

๖. เครื่องทอ หัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นเครื่องทอ มีอยู่ด้วยกัน ๒ ชนิด คือ ทอผ้า และทอเสื่อ

๗. เครื่องรัก เรียกก่ออย่างหนึ่งว่า “เครื่องเขิน” เช่น ชั้นน้ำ โถ และถาด เป็นต้น

๘. เครื่องกระดาษ เช่น สมุดไทย สายรุ้ง ธง หน้ากาก เป็นต้น

๙. เครื่องหนัง เช่น การแกะรูปตัวหนังตะลุง กระเป๋า เป็นต้น

๒.๑.๑.๔ องค์ประกอบของการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน

หัตถกรรมพื้นบ้านมีอยู่ทั่วไปทุกท้องถิ่นทุกภูมิภาคของประเทศ แต่หัตถกรรมของแต่ละท้องถิ่นจะแตกต่างกันไปตามองค์ประกอบต่างๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่องานหัตถกรรม ซึ่งมีอยู่หลายประการ ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๔: ๒๖-๒๗) กล่าวถึงองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขและมีอิทธิพลต่องานหัตถกรรมพื้นบ้าน ดังนี้

๑. วัสดุ วัสดุที่มีในท้องถิ่นหรือมีในภูมิภาคต่างๆ เป็นเงื่อนไขบังคับให้ชาวบ้านในท้องถิ่นคิดแก้ปัญหา โดยนำเอาวัสดุที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าที่สุด และให้ได้รูปแบบสอดคล้องกับหน้าที่ใช้สอย เช่น ในท้องถิ่นที่มีไม้ไผ่ก็มีเครื่องจักสานที่ทำเป็นภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ ในท้องถิ่นที่มีดินเหมาะแก่การปั้นก็จะมีเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

๒. สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางเศรษฐกิจในสังคมของชาวบ้านมีส่วนเป็นอย่างมากที่ทำให้ชาวบ้านต้องทำสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ขึ้นใช้เองภายในครอบครัวเพื่อแก้ปัญหา โดยมักจะใช้วัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น

๓. ความจำเป็นในการใช้สอย ความจำเป็นในการใช้สอยของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น อาจมีเหมือนๆ กัน หรืออาจแตกต่างกันได้ เพราะเหตุนี้เองรูปแบบของงานช่างฝีมือพื้นบ้าน จึงเกิดขึ้นเหมือนๆ กันหรือแตกต่างกันได้

๔. สภาพภูมิศาสตร์ สภาพดินฟ้าอากาศ มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดมีช่วงเวลาสำหรับการสร้างสรรค์งานศิลปหัตถกรรม เช่น ในฤดูแล้งแทนที่ชาวบ้านจะทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำก็อาจจะทอเสื่อ ทำกรงนก หรืออื่นๆ ตามความเหมาะสม

๕. ลัทธิความเชื่อ ลัทธิความเชื่อมีส่วนเกี่ยวพันกับการสร้างสรรค์งานช่างฝีมือที่เห็นได้ชัด เช่น การสลักหยวกในงานพิธีรดน้ำศพ และการแกะสลักหน้าพรานเพื่อใช้ในการแสดงมโนราห์ เป็นต้น

อภิย์ นาคคง (๒๕๒๓: ๓-๕) กล่าวในทำนองเดียวกันว่า องค์ประกอบต่างๆ ที่ทำให้หัตถกรรมพื้นบ้าน ของแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันมีหลายประการ ดังนี้

๑. ความจำเป็นทางประโยชน์ใช้สอย เนื่องจากชาวบ้านประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน จึงมีความจำเป็นที่ต้องสร้างสรรค์สิ่งใช้สอยในการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน เช่น ชาวนาต้องสร้างไถ คราด แอก ส่วนชาวสวนผักผลไม้ก็ต้องสร้างตะกร้า กระจาด กระบุง เป็นต้น

๒. วัสดุหรือวัตถุดิบ ชุมชนใดอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีวัสดุหรือวัตถุดิบใด ก็จะทำเอาสิ่งที่มีอยู่นั้นมาทำงานหัตถกรรม

๓. รสนิยมตกทอด หมายถึง ความนิยมชมชอบทางความงาม ซึ่งจะแสดงออกมาให้เห็นทั้งรูปร่าง ทรวดทรง สีผิว การตกแต่งรายละเอียดต่างๆ ชุมชนใดท้องถิ่นใดมีรสนิยมตกทอดอย่างไร ก็ย่อมแสดงออกมาอย่างนั้นทั้งผู้ผลิตและผู้ใช้สอย

๔. สังคมและขนบธรรมเนียมประเพณี ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนในสังคมชนบทมีส่วนอย่างสำคัญในการปรับปรุงแบบงานหัตถกรรมพื้นบ้านพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่น มีความแตกต่างกันเพียงใด งานหัตถกรรมพื้นบ้านก็ย่อมมีลักษณะของแต่ละท้องถิ่นเพียงนั้น

๒.๑.๒ ภูมิปัญญาหัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้

วิวัฒนาการของนักคิดในแต่ละยุคสมัย มีสิ่งที่น่าสนใจในเรื่องของการรู้จักประยุกต์ใช้วัตถุดิบใกล้ตัวให้เป็นประโยชน์ เริ่มตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มนุษย์ถ้ำรู้จักคิดที่จะขูดขีดถ่ายทอดประสบการณ์ในชีวิตลงบนผนังถ้ำอัลตามิราในประเทศสเปนและถ้ำลาสโคในประเทศฝรั่งเศส (Altamira & Lascaux) ด้วยสิ่งของที่หาง่ายใกล้ๆ ตัวทำให้นักโบราณคดีได้มองเห็นเรื่องราวความเป็นมา สิ่งทีสืบทอดมาเป็นลำดับ ทำให้ทราบว่าแม้แต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงโลกปัจจุบัน มนุษย์รู้จักที่จะนำศิลปะมาเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และนักคิดในยุคก่อนประวัติศาสตร์นี้ได้รู้จักสร้างสรรค์ผลงานจากวัสดุในท้องถิ่นที่หาได้ง่ายใกล้ๆ ตัว งานหัตถกรรมเป็นงานศิลปะที่เป็นผลงานของชาวบ้านที่ทำรายได้ให้กับประเทศอย่างมหาศาล ก็ได้ใช้หลักคิดจากการ

หาวัสดุในท้องถิ่น ง่าย ๆ ใกล้ ๆ ตัว มาสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์แบบพอเพียงที่ทำให้ชาวบ้านมีเศรษฐกิจแบบเพียงพอ และในปัจจุบันสังคมไทยได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการหันมาพึ่งตนเองตามวิถีไทยโดยการน้อมนำแนวพระราชกระแสเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตทั้งส่วนบุคคล ชุมชน และสังคมโดยรวม เพราะโดยพื้นฐาน สังคมไทยมีต้นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มีคุณค่ามหาศาลอยู่ในตัวอยู่แล้วเพราะเป็นประเทศเกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณธัญญาหารและวัตถุดิบในท้องถิ่นที่นำมาสร้างสรรค์เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมมายาวนานและมีการกระจายอยู่ทุกพื้นที่ในประเทศไทย(อารี สุทธิพันธ์. ๒๕๒๘: ๑๐-๑๑; เอกวิทย์ ฦ กลาง. ๒๕๔๘: ๑๑๘-๑๑๙; พงษ์ ผาวิจิตร. ๒๕๔๗: ๑๙-๒๐; จิระวดี วชิรานนท์. ๒๕๔๗: ๒)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงให้พระบรมราโชวาทไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรมนั้น คือ งานสร้างสรรค์ความเจริญทางด้านปัญญาและจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่น ๆ ทั้งหมดเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและธำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” (รุ่ง แก้วแดง. ๒๕๔๕: คำนำ) งานหัตถกรรมก็เป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาและการสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่มีคุณค่า วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ได้กล่าวถึงหัตถกรรมกับวิถีชีวิตของมนุษย์ไว้ว่าการเลือกใช้วัสดุที่สอดคล้องกับหน้าที่ใช้สอยรูปทรงของผลิตภัณฑ์แต่ละชนิด เป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งช่วยเสริมสร้างให้เกิดความงดงามและความมีคุณค่าทางศิลปะ ซึ่งจะพบจากหัตถกรรมได้ทั่วไป โดยช่างจะเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมที่สุดซึ่งมักเป็นวัสดุพื้นบ้านเท่าที่จะทำได้ในท้องถิ่นนั้นๆ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ๒๕๓๒: ๑๒๙)

งานหัตถกรรมเป็นงานที่ใช้ฝีมือในการตัดแปลงวัสดุธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันหรือในโอกาสพิเศษ แม้บางครั้งจะมีการใช้อุปกรณ์เครื่องมือเข้ามาช่วยบ้าง แต่กระบวนการผลิตจะใช้ฝีมือเป็นสำคัญ งานหัตถกรรมจึงเป็นงานที่สะท้อนถึง เทคโนโลยีและภูมิปัญญาของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เป็นการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีความสำคัญและมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทย เอกวิทย์ ฦ กลาง ได้กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีการสืบสานกันมา อีกทั้งภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งและสร้างถิ่นฐานก็มีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีการรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์และ หรือ แก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคมวัฒนธรรมดังนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำ เพื่อแก้ปัญหาและปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง (เอกวิทย์ ฦ กลาง. ๒๕๔๘ :๑๑๘-๑๑๙)

การแสดงออกเป็นรูปธรรมอีกอย่างหนึ่งถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ ได้แก่ การประดิษฐ์ของใช้จากวัสดุที่หาได้จากธรรมชาติแวดล้อม หัตถกรรมพื้นบ้านของภาคใต้สะท้อนให้เห็นปัญญาดังกล่าวไม่น้อยไปกว่าที่ได้พบเห็นในภูมิภาคอื่นๆ และรวมไปถึงอารยธรรมอื่นๆ ในโลก หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม ที่ได้มีการสั่งสมสืบสานความรู้ความสามารถและความ ชำนิชำนาญไว้มากมาย สิ่งใดประดิษฐ์ขึ้นใช้แล้วไม่ได้ผลหรือมีสิ่งดีกว่าเข้ามาแทนที่สิ่งนั้นย่อมเสื่อมสลายไป สิ่งใดใช้ได้ผลดีและเกิดความสะดวกทั้งในการผลิตและการใช้ สิ่งนั้นก็ย่อมคงอยู่ อย่างไรก็ดี มนุษย์ผู้มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองย่อมไม่หยุดอยู่เพียงประโยชน์ใช้สอยของหัตถกรรมนั้นๆ แต่จะสอดใส่คุณค่าทางศิลปะโดยจินตนาการลงในหัตถกรรมนั้นๆ ด้วยเพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตใจและแสดงออกถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้คนในวัฒนธรรมนั้นๆ อันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของความเป็นมนุษย์ เมื่อเป็นดังนี้งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยจิตใจที่ประณีตย่อมชูคุณค่าของหัตถกรรมนั้นเองขึ้นเป็นงานหัตถศิลป์ อันบ่งชี้ภูมิปัญญาในการปรับตัว พร้อมๆ กับบ่งชี้ความมีศิลปะของกลุ่มชนนั้นๆ ควบคู่กันไป

สำหรับงานหัตถกรรมพื้นบ้านของภาคใต้ กล่าวได้ว่าเป็นผลพวงของการรู้จักเอาวัสดุศิลปในธรรมชาติแวดล้อมภาคใต้ที่หาได้สะดวกมาใช้ทำสิ่งของเครื่องใช้ไม้สอยอย่างหลากหลาย (เอกวิทย์ ณ ถลาง. ๒๕๔๔ : ๖๗-๖๘.)

๒.๒ คุณค่าของหัตถกรรม

งานศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์ไม่น้อยอย่างหนึ่งตลอดเวลาที่ผ่านมานับพัน ๆ ปีนั้น จุดประสงค์หลักของการสร้างผลิตภัณฑ์จักสานขึ้นมาก็เพื่อใช้สอยเป็นหลักสำคัญ จะเป็นการใช้สอยในการอุปโภคบริโภค หรือใช้สอยในพิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่อถือตามชนบประเพณีก็ตาม นอกเหนือจากการสร้างผลิตภัณฑ์จักสานขึ้นมาเพื่อใช้สอยโดยตรงแล้ว เวลาว่างและความสมบรูณ์สุขสบายได้ทำให้มนุษย์มีเวลาที่จะสร้างสรรค์เครื่องมือ เครื่องใช้ได้อย่างพิถีพิถันประณีตงดงามยิ่งขึ้น จนทำให้เครื่องมือเครื่องใช้บางส่วนเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีค่าด้วย จากวัตถุประสงค์ของการสร้างผลิตภัณฑ์จักสานโดยนัยนี้ทำให้สามารถประเมินคุณค่าของผลิตภัณฑ์จักสานได้ ๒ ลักษณะคือ

๒.๒.๑ คุณค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอย (Functional value)

๒.๒.๒ คุณค่าทางความงามและศิลปะ (Aesthetic value & Artistic value)

๒.๒.๑ คุณค่าของผลิตภัณฑ์จักสานที่ได้จากประโยชน์ใช้สอย แบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็นคุณค่าที่ได้รับจากประโยชน์ใช้สอยทางกาย ได้แก่ การสร้างเครื่องจักสานเพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เช่น เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค และการประกอบอาชีพ เป็นต้น ส่วนคุณค่าของผลิตภัณฑ์จักสานอีกประการหนึ่ง คือ คุณค่าทางใจ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์จักสานที่ทำขึ้นใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อและชนบประเพณีเช่น การสานตุ้มในภาคเหนือและภาค

อีสาน กวายน้อย กวายน้อย ที่สานด้วยไม้ไผ่ใช้ไส้สิ่งของในเทศกาลและพิธีทางพุทธศาสนาของภาคเหนือ เป็นต้น

คุณค่าของผลิตภัณฑ์จักสานด้านประโยชน์ใช้สอยนี้ เกี่ยวเนื่องและเป็นตัวกำหนดการสร้างรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และการเลือกใช้วัสดุ โดยเฉพาะหัตถกรรมจักสานพื้นบ้านภาคต่างๆ ทั่วไปได้แสดงถึงความชาญฉลาดของช่างจักสานพื้นบ้านได้เป็นอย่างดีว่ามีความเข้าใจในหลักของความงามอย่างพื้น ๆ ง่าย ๆ แต่ก็มีเอกลักษณ์เด่นเฉพาะตนมีคุณค่าในการใช้สอยอย่างสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตในทุกๆ ด้านของผู้คนแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าของหัตถกรรมจักสานในการ ใช้สอยที่สามารถแบ่งตามลักษณะหน้าที่ใช้สอยออกเป็นประเภทต่างๆ ได้อย่างกว้างๆ คือ ใช้ในการอุปโภคและบริโภค ใช้ในอาชีพการงาน ใช้ในพิธีการตามความเชื่อ ขนบประเพณี และศาสนา และจากผลิตภัณฑ์จักสานที่แบ่งประเภทตามลักษณะการใช้สอยนี้แล้วยังแยกออกไปตามลักษณะของการใช้ให้ละเอียดลงไปอีกมาก เช่น ใช้เครื่องจับดักสัตว์ ใช้เป็นภาชนะ ใช้เป็นเครื่องประกอบอาคารบ้านเรือน ใช้เป็นเครื่องปลูก ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม คุณค่าและคุณประโยชน์ของหัตถกรรมจักสานที่มนุษย์ได้รับจากการใช้สอย เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวชนบทที่อยู่ห่างไกลความสะดวกสบายที่ได้รับจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วยแล้ว เครื่องใช้ไม้สอยที่เป็นหัตถกรรมจักสาน ที่ผลิตได้ในท้องถิ่นของตุนั้นเป็นสิ่งมีค่าอย่างยิ่งที่ช่วยเอื้ออำนวย ให้การดำรงชีวิตดำเนินไปด้วยดีตามควรแก่สภาพสังคมของท้องถิ่น นอกเหนือจากคุณค่าในการใช้สอยแล้ว หัตถกรรมจักสานจำนวนมากยังมีคุณค่าทางด้านความงามและมีคุณค่าทางด้านศิลปะจนถือว่าเป็นงานศิลปะหัตถกรรมที่มีมากมาย

๒.๒.๒ คุณค่าด้านความงามและศิลปะ หัตถกรรมจักสานในภาคต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะหัตถกรรมจักสานพื้นบ้าน ที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาส่งเสริมจำนวนไม่น้อย เป็นหัตถกรรมจักสานที่มีคุณค่าทางด้านความงามและศิลปะที่มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากงานศิลปะหัตถกรรมและงานหัตถกรรมอื่นๆ อย่างสนใจ คุณค่าทางด้านความงามและศิลปะของหัตถกรรมจักสานนั้น เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ที่อาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑) คุณค่าทางความงามและศิลปะที่เกิดจากรูปทรง โครงสร้าง และลวดลาย

จากการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์จักสานในเชิงศิลปะ ที่ได้กล่าวไว้แล้วจะเห็นถึงความสามารถ และลักษณะเด่นในการเลือกใช้ รูปทรง โครงสร้าง และลวดลายในการทำหัตถกรรมจักสานของภาคต่างๆ ว่ามีความชาญฉลาดและรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง และผลจากความสามารถนั้นทำให้หัตถกรรมจักสานมีความงามที่เกิดจากความประสานสัมพันธ์ และความกลมกลืนกันของรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย เป็นอย่างดี ลักษณะของการสร้างสรรค์เครื่องจักสานที่มีคุณค่าทางความงามและศิลปะ มิได้จำกัดเฉพาะความประณีตละเอียดเท่านั้น หากแต่รวมถึงหัตถกรรมจักสานบางชนิดที่ไม่ละเอียดประณีต แต่มีการแสดงออกทางอารมณ์และศิลปะประกอบเป็นรูปทรง โครงสร้าง และลวดลายที่เหมาะสมลงตัวและมีความงามที่เรียบง่าย

๑.๑ รูปทรงของหัตถกรรมจักสานที่มีคุณค่าทางความงามนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่อไปนี้เป็นคือ ความงามของรูปทรงที่เกิดจากเส้นรอบนอก (Outline) สัดส่วนและขนาด (Proportion&Size)

เส้นรอบนอก เป็นสิ่งกำหนดรูปทรงของหัตถกรรมจักสาน โดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะของความสมดุลในลักษณะ Symetry มากกว่า Asymetry ทำให้หัตถกรรมจักสานมีความกลมกลืนกันดูสบายตาและลงตัวอย่างสมบูรณ์ในตัวเอง ลักษณะเช่นนี้เกิดจากตัวกำหนดทางด้านความต้องการประโยชน์และคุณสมบัติของวัสดุที่บังคับให้ต้องสร้างเส้นรอบนอกให้เป็นไปตามหน้าที่ใช้สอย และโครงสร้างตามคุณสมบัติของวัสดุ เช่น โดยทั่วไปวัสดุในการทำหัตถกรรมจักสานประเภทไม้ไผ่ จะมีคุณสมบัติที่จะทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ได้ดีในลักษณะของรูปทรงที่มีเส้นรอบนอกที่เป็นเส้นโค้งมากกว่าการหักมุมเป็นเส้นตัดกัน ซึ่งคุณสมบัตินี้เป็นสิ่งช่วยกำหนดให้เส้นรอบนอกของหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่มีลักษณะเป็นเส้นโค้งที่อ่อนช้อยมากกว่าเส้นตัดกันในลักษณะมุมฉาก การเคลื่อนไหวของเส้นจะจบสมบูรณ์ลงในตัวเอง ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงการกำหนดสัดส่วนและขนาดของหัตถกรรมจักสานด้วย ดังจะเห็นได้จากหัตถกรรมจักสานแต่ละชนิดที่จะต้องมีส่วนประกอบของรูปทรงที่ประสานกลมกลืนกับสัดส่วนและขนาดด้วย เช่น เส้นรอบนอกของตุ้มหรืออู่จู้สำหรับดักปลา จะมีกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม เพื่อให้ตั้งได้มั่นคง และจากส่วนกันจะขยายออกเป็นทรงกระบอกแล้วค่อยๆ คอดเล็กลงในส่วนคอและปาก จะเห็นว่าเส้นรอบนอกมีลักษณะโค้งอ่อนช้อย ส่วนความโค้งของเส้นรอบนอกจะมากน้อยอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับหน้าที่ใช้สอยว่าจะใช้สำหรับดักปลาชนิดไหน ในน้ำลึกพื้นเพียงใด ลักษณะของเส้นรอบนอกนี้จะถูกกำหนดโดย หน้าที่ใช้สอยและคุณสมบัติของวัสดุ อันส่งผลถึงการสร้างสัดส่วนด้วยว่าจะให้มีความกว้างของฐาน ปาก คอ เล็กใหญ่เท่าใด และรวมถึงขนาดทั้งหมดด้วย

อาจสรุปได้ว่า รูปทรงของหัตถกรรมจักสานที่มีความงามนั้นจะต้องประกอบด้วยเส้นรอบนอกที่กลมกลืนกับสัดส่วนและขนาด โดยมีหน้าที่ในการใช้สอยของเครื่องจักสานนั้นๆ เป็นตัวกำหนดที่สำคัญและมีตัวกำหนดอื่นเป็นองค์ประกอบ เช่น สภาพของการใช้สอยตามสิ่งแวดล้อม คตินิยมของท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วในหัตถกรรมจักสานทุกภาคของประเทศจะมีรูปทรงที่งดงามอันเกิดจากความประสานกลมกลืนกันของเส้นรอบนอก สัดส่วนและขนาดเป็นส่วนมากและสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ผลักดันให้ช่างจักสานสร้างผลงานขึ้นมาตามหลักเกณฑ์นั้นอย่างเรียบง่ายตามสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละท้องถิ่น

๑.๒ โครงสร้างของหัตถกรรมจักสาน เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดความงามและมีคุณค่าทางศิลปะ ดังได้กล่าวแล้วในการวิเคราะห์หัตถกรรมจักสาน จะเห็นว่าการใช้โครงสร้างของหัตถกรรมจักสานพื้นบ้านแต่ละชนิด ผู้ทำหัตถกรรมจักสานจะมีความสามารถอย่างยิ่งในการพิจารณาว่าจะใช้โครงสร้างชนิดใดกับหัตถกรรมจักสานประเภทใด จึงทำให้หัตถกรรมจักสานจำนวนมากเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมีคุณค่าทั้งทางความงามและคุณค่าในการใช้สอยที่ดี ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะได้รับการพัฒนาปรับปรุงข้อบกพร่องต่างๆ ให้มีความสมบูรณ์มาเป็นเวลานานนั่นเอง

๑.๓ ลวดลาย เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมให้หัตถกรรมจักสานมีรูปทรงที่มีความงามและมีคุณค่าทางศิลปะ ลวดลายของหัตถกรรมจักสานแต่ละชนิดจะมีความกลมกลืนกับประโยชน์ใช้สอย รูปทรง และโครงสร้างเป็นอย่างดี โดยช่างผู้สานจะเป็นผู้เลือกสรรลวดลายลักษณะต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องกับองค์ประกอบอื่นๆ ได้สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งทำให้ลวดลายของหัตถกรรมจักสานเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้มีความงามที่มีลักษณะเฉพาะเด่นชัดต่างไปจากงานศิลปหัตถกรรมและงานหัตถกรรมอื่น

๒) คุณค่าทางความงามและศิลปะที่เกิดจากการเลือกใช้วัสดุ

๒.๑ การเลือกใช้วัสดุที่สอดคล้องกับหน้าที่ใช้สอย รูปทรงของหัตถกรรมจักสานแต่ละชนิด เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดความงามและความมีคุณค่าทางศิลปะ ซึ่งจะพบจากหัตถกรรมจักสานทั่วไป เช่น หัตถกรรมจักสานบางชนิดสามารถใช้วัสดุได้หลายชนิด แต่เพื่อประโยชน์ใช้สอยที่สมบูรณ์ และความสะดวกสบายด้านต่างๆ ช่างจักสานจึงเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งมักเป็นวัสดุพื้นบ้านเท่าที่จะทำได้ในท้องถิ่นนั้น ๆ

๒.๒ ความงามที่เกิดจากผิว และสีหัตถกรรมจักสานโดยทั่วไปนั้นความงามของผิวเป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดความงามและคุณค่าทางศิลปะได้อีกลักษณะหนึ่ง ผิวของหัตถกรรมจักสานนี้หมายถึงผิวของวัสดุธรรมชาติโดยตรง เช่นผิวของไม้ไผ่ หวาย กระจูด แห้ง ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตนที่แตกต่างกันไป เป็นลักษณะเฉพาะของหัตถกรรมจักสาน ต่างไปจากงานศิลปหัตถกรรมอื่นๆ และนอกจากนี้ผิว ลวดลายการสานก็มีความสำคัญเช่นกัน เพราะลักษณะของลวดลายที่ทำให้เกิดผิวนอกในลักษณะต่างๆ กันนี้จะต้องกลมกลืนกับผิวของวัสดุ ตลอดจนรูปทรงโครงสร้างของผลิตภัณฑ์จักสานด้วย จึงจะทำให้ผลิตภัณฑ์จักสานนั้นๆ มีความงามที่มีคุณค่าที่สมบูรณ์

๓) คุณค่าที่เกิดจากการแสดงออก การทำหัตถกรรมจักสานเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ลักษณะหนึ่ง ที่มีองค์ประกอบต่างๆ หล่อหลอมเข้ากับกระบวนการทางเทคนิคด้วย ดังนั้นหัตถกรรมจักสานจึงมีการแสดงออกของผู้สานแฝงอยู่ด้วย การแสดงออกที่ปรากฏในหัตถกรรมจักสานนี้แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๓.๑ การแสดงออกทางอารมณ์ (Temperamental expression) ลักษณะการแสดงออกทางอารมณ์ในหัตถกรรมจักสานจะเห็นได้จากองค์ประกอบต่างๆ ว่ามีความอ่อนช้อยละมุนละไมหรือมีความแข็งหยาบกระด้างอย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะปรากฏอยู่ ดังจะเห็นได้จากหัตถกรรมจักสานหลายชนิด เช่น หัตถกรรมจักสานย่านลิเภา ที่สานอย่างละเอียดประณีตมีอารมณ์ละเอียดอ่อน ลวดลายที่ละเอียดประณีตของก่องข้าว ของภาคเหนือ ซึ่งสะท้อนอารมณ์ของผู้สานที่ต่างไปจากชะนางหรือแฝงรั้วบ้าน เป็นต้น ลักษณะความประณีตและหยาบของลวดลายนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นอารมณ์ของผู้สานที่แฝงอยู่หัตถกรรมจักสานแต่ละชนิด ในแต่ละท้องถิ่นซึ่งแตกต่างกันมากมายหลายชนิด ลักษณะของการแสดงออกทางอารมณ์นี้ยังปรากฏในองค์ประกอบอื่นๆ ของหัตถกรรมจักสานด้วย เช่น รูปทรง โครงสร้าง เป็นต้น นอกจากนี้การ

แสดงออกทางอารมณ์ที่ปรากฏในหัตถกรรมจักสานยังสะท้อนให้เห็นถึงนิสัยใจคอของชุมชนเจ้าของผลิตภัณฑ์นั้นด้วย

๓.๒ การแสดงออกเชิงศิลปะ (Art expression) หัตถกรรมจักสานเป็นสื่อ (Media) ในการแสดงออกทางศิลปะอย่างหนึ่งของช่างจักสานที่บ้านแต่มีข้อจำกัดเฉพาะหัตถกรรมจักสานบางชนิดบางชิ้นเท่านั้น เพราะหัตถกรรมจักสานบางชนิดบางชิ้นมิได้เป็นงานศิลปะหัตถกรรม แต่เป็นเพียงงานหัตถกรรมหรือเครื่องมือเครื่องใช้ธรรมดาๆ ดังนั้น การศึกษาคุณค่าของการแสดงออกในเชิงศิลปะจึงจำเป็นต้องจำกัดอยู่ในหัตถกรรมจักสานที่เป็นงานศิลปะหัตถกรรมมากกว่าเครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป การแสดงออกเชิงศิลปะที่ปรากฏในหัตถกรรมจักสานนั้นเป็นลักษณะของนามธรรมที่มีรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และวัสดุเป็นสื่อตั้งจะพบในหัตถกรรมจักสานหลายชนิดที่มีความสมบูรณ์ลงตัวในเชิงศิลปะ

๓.๓ คุณค่าที่เกิดจากเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่น (Local Characteristics) การสร้างหัตถกรรมจักสานในท้องถิ่นต่างๆ ย่อมมีวิธีการและการเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมกับการใช้สอยและคตินิยมของท้องถิ่น ซึ่งต้องใช้เวลาสะสมประสบการณ์เพื่อพัฒนาให้เกิดความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ อาจจะเป็นเวลาหลายชั่วชีวิตคนจากบรรพบุรุษสืบต่อมาจนถึงคนในยุคปัจจุบัน จนเป็นที่ยอมรับและเป็นที่พอใจในกลุ่มชนหรือชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ จนเกิดเป็นคตินิยมเป็นแบบแผนสืบต่อมา คตินิยมและแบบแผนพื้นบ้านที่ยึดถือกันในแต่ละท้องถิ่นนั้นเป็นแบบแผนที่เป็นไปอย่างเรียบง่ายตามลักษณะการดำเนินชีวิตของแต่ละถิ่น ซึ่งเป็นเสมือนเป้าหล่อหลอมให้หัตถกรรมจักสานมีเอกลักษณ์ของแต่ละถิ่นที่แตกต่างกันไป เอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นของหัตถกรรมจักสานในท้องถิ่นต่างๆ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่งเพราะสะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนสะท้อนให้เห็นลักษณะวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ตลอดจนสะท้อนให้เห็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแต่ละถิ่นและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าที่สำคัญยิ่งของหัตถกรรมจักสาน

๒.๓ ผลิตภัณฑ์หางอวน

อำเภอท่าศาลา เป็นอำเภอที่อยู่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง โดยเฉพาะประชาชนหมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ ตำบลท่าศาลา คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนไทยมุสลิมประกอบอาชีพประมงมาตั้งแต่เดิม และได้ใช้ยอดลานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำเป็นเส้น แล้วตากแห้งจากนั้นนำมาทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา โดยใช้ติดที่ปลายอวนแต่ละหลัง ต่อมาได้มีการใช้ในล่อนมาติดที่ปลายอวนแทนผลิตภัณฑ์ที่ทอจากใบลาน เมื่อวัตถุดิบประมงใช้แรงงานเปลี่ยนไป แต่ยังคงมีการทอใบลานอยู่ จึงได้นำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อย่างอื่นแทน เช่น กระเป๋าสะพาย ที่รองจานรองแก้ว หมวก แฝ้มเอกสาร กล่องใส่กระดาษทิชชู ที่ใส่รีโมท ที่ใส่โทรศัพท์มือถือ โดยมีชื่อเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “ผลิตภัณฑ์หางอวน” จนถึงปัจจุบัน

การดำเนินงานได้ริเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ถึงปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และศูนย์บริการการศึกษาของโรงเรียนอำเภอท่าศาลา เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ทำให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในเรื่องของระบบการผลิต การบริหารการจัดการ การตลาด และจัด

อบรมวิชาชีพ ทำให้ประชาชนหมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัด นครศรีธรรมราช มีอาชีพและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ความเป็นมาของผลิตภัณฑ์หางอวน

๑. ความเป็นมาของผลิตภัณฑ์หางอวน

หางอวน หมายถึง ยอดลานหรือใบลานอ่อน นำมาผ่านกระบวนการเตรียมใบลานเสียก่อน นับตั้งแต่การเตรียมยอดลาน การทอนใบลานมาแยกเป็นใบๆ ผ่านกระบวนการทำเส้นคล้ายด้าย จากนั้นจึงนำไปทอคล้ายการทอผ้าเป็นแผ่นๆ แล้วจึงนำไปเย็บเป็นสามเหลี่ยมนำไปติดไม้ตรงหาง อวนใช้สำหรับดักกุ้ง จึงเป็นที่มาของชื่อหางอวน

๒. ความสำคัญของลาน

เมื่อพูดถึง “ลาน” หรือ “ใบลาน” หลายคนจะเคยได้ยินและพบเห็นของใช้ของประดับที่ทำ จากใบลานมาช้านานแล้ว ในสมัยโบราณ ลานจัดเป็นวัตถุศิลปะประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมาก ก่อนที่มนุษย์จะรู้จักทำกระดาษเขียนหนังสือขึ้นมาใช้นั้น มนุษย์ใช้ใบลานอ่อนของต้นลานเป็นที่ จารึกอักขระที่เรียกว่า “พระคัมภีร์” นอกจากนั้นใบลานอ่อนยังทำเครื่องใช้ได้หลายอย่าง โดยนำมา จักตอกสานเป็นหมวก กระเป่า งอบ พัด และภาชนะต่างๆ ใช้ในครัวเรือน ใบลานแก้ก็นำมาใช้ เป็นวัสดุก่อสร้าง เช่น ใช้มุงหลังคาและทำฝาบ้าน ผลก็ใช้เป็นอาหารของมนุษย์ แม้ในปัจจุบันนี้ โลกวิวัฒนาการเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น แต่ความสำคัญของใบ ลานก็ไม่ได้ล้าสมัยหรือหมดความสำคัญลงไปแต่อย่างใด

ลานนับว่ามีความสำคัญอยู่ไม่น้อยต่องานช่างสานหมวก กุบ (งอบ) ก่องข้าว แอบข้าว ใน ภาคเหนือของไทย ส่วนในเขตภาคกลางนั้น ใบลานจัดเป็นวัสดุที่สำคัญประเภทหนึ่งในการทำ เครื่อง จักสาน ได้แก่ ปลายตะเพียน และเครื่องเล่นเด็กชนิดต่างๆ ซึ่งมีการทำกันมากเป็น อุตสาหกรรมในครอบครัว ที่อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การสานงอบ ที่อำเภอบางปะ หัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลานไม่มากเหมือนภาค กลาง แต่ก็ยังนำไปใช้สานหมวก งอบ กระติบข้าว เป็นต้น บริเวณภาคใต้ของไทยแถบชายฝั่ง ทะเลด้านตะวันออก ใช้ทำผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคเรียกว่า “สมุก” หรือ “หมุก” สำหรับใส่ของสารพัดอย่างเล็กๆ น้อยๆ ในสมัยโบราณจะสานอย่างละเอียดประณีต มาก ใช้ เป็นภาชนะบนโต๊ะเครื่องแป้งของสตรีสำหรับใส่เครื่องประดับต่างๆ

ปัจจุบันผลิตภัณฑ์หางอวนที่ทำจากใบลาน มีการพัฒนาภาพแบบและประโยชน์ใช้สอยให้ สอดคล้องตรงกับความต้องการของตลาด ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ นับเป็นอุตสาหกรรม ในครอบครัวที่สำคัญประเภทหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้กับประชาชนในชนบทได้อย่างมาก ลานจึง จัดได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของไทย สมควรที่จะได้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องลานอย่างละเอียด ใบลานนี้เราได้มาจากต้นลานซึ่งเป็นไม้ปาล์มประเภทหนึ่ง ส่วนต่างๆ ที่นำมาใช้ประโยชน์จากต้น ลานคือ ยอดอ่อน ทางใบ ก้านใบ หรือกาบและผล

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การแสดงให้เห็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวทั้งในเรื่องของรูปแบบและวัสดุจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษา นำมาพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอีกชั้นหนึ่ง วัสดุจึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการรู้จักสร้างสรรค์งานหัตถกรรมให้สอดคล้องกับผลิตภัณฑ์ และการใช้งาน ความสวยงาม ทุกอย่างล้วนมีเหตุมีผลต่อกัน โดยเฉพาะจากวัสดุธรรมชาติ เป็นภูมิปัญญาที่สืบสานในการออกแบบที่มีมาช้านาน ความหลากหลายของทรัพยากรในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย การเลือกใช้อย่างเหมาะสม จากงานวิจัยของอภิสิทธิ์ ไล่สัตรูไกล และคณะ (๒๕๕๖) เป็นการศึกษา งานออกแบบเพื่อการอนุรักษ์ กรณีหีบห่อจากวัสดุธรรมชาติ เพื่อศึกษาพัฒนาการของการ ออกแบบหีบห่อในภาคใต้ โดยมีประเด็นสำคัญในการศึกษาวัสดุจากธรรมชาติในการทำหีบห่อ ภายใต้อุปสรรคทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีผลต่อแนวคิดรูปแบบของหีบห่อวัสดุธรรมชาติใน สังคมไทย ผลจากการวิจัยพบว่า การใช้วัสดุธรรมชาติในการหีบห่ออาหารของคนในภาคใต้มีมา นานและได้สืบทอดไปยังรุ่นลูกหลาน โดยมีการเลือกสรรชนิดวัสดุที่หลากหลาย ส่วนใหญ่เริ่มจาก วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ บริเวณที่ใกล้เคียงที่พักอาศัยเป็นหลัก และสามารถเลือกใช้ส่วนต่างๆ ของพืชที่ทำหีบห่อตามความเหมาะสมของประเภทอาหารได้อย่างลงตัว วัสดุธรรมชาติดังกล่าว ประกอบด้วยใบและกาบกล้วย ใบกะพ้อ ใบไผ่ ใบจาก ใบคลุ้ม ใบลาน ใบชิง ใบทัง ใบ ยางพารา กาบหมาก กระจูด หม้อข้าวหม้อแกงลิง เป็นต้น จากข้อมูลพื้นฐานความหลากหลาย ของวัสดุธรรมชาตินำมาใช้ในการ หีบห่อดังกล่าว เอกชาติ จันอุไรรัตน์ และคณะ (๒๕๕๖) ได้ นำเอาใบลาน นำมาออกแบบและพัฒนาเป็นบรรจุภัณฑ์ โดยมีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลของ ผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์จักสานจากใบลานที่มีอยู่ในภาคเอกสาร แหล่งผลิต และแหล่งจำหน่าย ที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนา โดยนำมาวิเคราะห์หาแนวทางในการออกแบบบรรจุภัณฑ์ในรูปแบบ ใหม่ที่มีประโยชน์ใช้สอยสอดคล้องกับสินค้าแต่ละชนิด ผลการวิจัยสรุปเป็นแนวทางสำคัญๆ ได้ว่า ใบลานเป็นวัสดุธรรมชาติที่มีคุณสมบัติแตกต่างจากวัสดุประเภทอื่นๆ คือมีเส้นใยที่เหนียวแน่น ทนทานเหมาะสำหรับการพัฒนาเป็นบรรจุภัณฑ์ได้หลายประเภท อาทิ อาหาร ของใช้ ของชำร่วย และเครื่องใช้ประเภทสมุนไพร เป็นต้น ใบมีสีเหลืองอ่อนที่สวยงามตามธรรมชาติ และสามารถย้อม สีได้หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ขนาดของใบมีความยาวและยืดหยุ่นอ่อนตัว สามารถสร้างรูปทรงได้หลายลักษณะ ส่วนด้านลวดลายสามารถนำมาจักและสานด้วยลายที่ละเอียด ประณีต ด้วยฝีมือและภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความชำนาญเฉพาะตามแบบอย่างของแต่ละท้องถิ่น นอกเหนือจากการนำมาสานด้วยวิธีแบบดั้งเดิมแล้ว พบว่าใบลานสามารถนำมา ม้วน ผูก พับ ห่อ และนำมาต่อเป็นแผ่นได้ และเศษวัสดุที่เหลือจากขั้นตอนของการเสียดใบลาน เช่น ก้านลาน และ ขอบใบลาน สามารถนำมาพัฒนาเป็นบรรจุภัณฑ์และผลิตภัณฑ์อื่นๆ ได้อีกหลายประเภท ทั้งนี้เพื่อ เป็นประโยชน์สูงสุดของการใช้วัตถุดิบเพื่อเป็นการส่งเสริมการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Design) และที่สำคัญใบลานเป็นวัสดุธรรมชาติที่สามารถปลูกทดแทนได้เหมือนกับกระจูด จึงไม่ เป็นการทำลายสภาพแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ให้หมดไป

โครงการพัฒนาศักยภาพด้านศิลปะและการออกแบบในการผลิตงานหัตถกรรมท้องถิ่น ดำเนินการโดยคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมใน จังหวัดเพชรบุรี ก็เป็นการแสดงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ค่อนข้างชัดเจนเพราะจังหวัดเพชรบุรีเป็น แหล่ง อารยธรรมงดงามหลากหลายรูปแบบ มีภูมิประเทศที่สมบูรณ์ และลักษณะเด่นอีกอย่าง ของชาวเพชรบุรี คือ รักศิลปะ รู้คุณค่าความงาม จะเห็นได้จากความงามของงานหัตถกรรมที่ สร้างสรรค์มาในอดีต งานหัตถกรรมเป็นหลักฐานสำคัญที่จะบอกถึงความเป็นมา และมีลักษณะที่ พิเศษของการดำเนินชีวิตในเมืองเพชรบุรี เพื่อให้การพัฒนาในรูปแบบผลิตภัณฑ์เข้ากับยุคสมัย และ สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้ดี แนวทางการพัฒนาจึงมีประเด็นหลัก ประยุกต์ แนวทางการสร้างสรรค์จากภูมิปัญญาดั้งเดิมของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมท้องถิ่นให้เกิดแนวทางการใช้ งานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน โดยการใช่วัตถุท้องถิ่นของตนเองหรือใกล้เคียง เพื่อให้เกิด การหมุนเวียนทางเศรษฐกิจในท้องถิ่น การทดลองใช้วัสดุทางอุตสาหกรรมผสมผสาน และยังคง รักษารูปแบบเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และมีความหลากหลายของสินค้า ลักษณะของการดำเนิน โครงการได้ประมวลข้อมูลจากการสำรวจผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น โดยจัดขึ้นใน ๘ อำเภอ ของจังหวัดเพชรบุรี แล้วกำหนดแนวทางการออกแบบให้เน้นออกแบบเป็นผู้ออกแบบชิ้นงาน เพื่อ ใช้เป็นตัวอย่างผลิตภัณฑ์ในการฝึกอบรม และการออกแบบทดลองทำผลิตภัณฑ์เองของชาวบ้าน โดยการอาศัยความชอบส่วนตัวและให้เกิดความแตกต่างจากที่เคยทำมา จึงทำให้เกิดการค้นคว้า ทดลอง แก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการสร้างสรรค์ผลงาน และผลสำเร็จของต้นแบบก็เป็นที่พอใจของ ทุกฝ่ายเพราะมีความหลากหลายทั้งแนวคิดและรูปแบบ ถ้าได้พัฒนาอย่างจริงจังในด้านคุณภาพก็ จะเป็นสินค้าที่มีลักษณะเด่นของจังหวัดเพชรบุรีต่อไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถ้าหากมีการศึกษาความหลากหลายของวัสดุธรรมชาติ เพื่อเป็นข้อมูล พื้นฐาน ข้อดีข้อเสีย การเปรียบเทียบระหว่างวัสดุ ก็จะทำให้การออกแบบและพัฒนารูปแบบเกิด ความเหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะและคุณสมบัติของวัสดุนั้นๆ เหมือนกับที่รชนียา กิตติสิทโธ (๒๕๔๗) ได้ศึกษาหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันในจังหวัดกระบี่และจังหวัดตรัง พบว่าหัตถกรรม จักสานเตยปาหนัน ใช้อุปกรณ์น้อยชิ้น การทำต้องอาศัยทักษะความชำนาญ และฝีมือช่างจักสาน กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาของทั้งสองจังหวัดเหมือนกัน รูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลาย พัฒนาไปตามความต้องการของตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างหัตถกรรมจักสานกับวิถีชีวิตของชาว ไทยมุสลิมพบว่า จากอดีตผลิตใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นอาชีพเสริม แต่ปัจจุบันภาครัฐ สนับสนุนทำให้เข้าสู่โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เพิ่มรายได้และกลายเป็นอาชีพหลัก ใน อนาคตมีแนวโน้มของตลาดที่กว้างมากขึ้น แต่เมื่อเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมส่งผลให้การถ่ายทอด รูปแบบและเอกลักษณ์ดั้งเดิมที่สืบทอดจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่เลือนหายไป และควรสร้าง หลักสูตรหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญา ให้คงอยู่

เพราะฉะนั้นการศึกษาและมีการเปรียบเทียบรูปแบบเครื่องจักสานระหว่างชุมชนก็มีส่วน สำคัญในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ต่อไปในอนาคต ได้รู้ถึงข้อดีข้อเสียของแต่ละชุมชน เพื่อ

ส่งเสริมและพัฒนาได้ตรงจุด ดังการศึกษางานศิลปหัตถกรรมกระจูดในจังหวัดนราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี ของ แก้วทอง สอนสังข์ (๒๕๔๖) โดยที่ไม่ทำการศึกษาในจังหวัด นครศรีธรรมราช ด้วยเป็นเพราะลักษณะของผลิตภัณฑ์ใกล้เคียงกัน แต่เป็นแหล่งซื้อขายของ วัตถุประสงค์ของชุมชนใกล้เคียงเสียมากกว่า วัตถุประสงค์เพื่อศึกษางานศิลปหัตถกรรมกระจูดในจังหวัด นราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี มีขั้นตอนการผลิต ลวดลาย และรูปแบบผลิตภัณฑ์ ความ เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น มีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร ผลที่ได้จาก การศึกษาในครั้งนี้ พอจะสรุปได้ว่า ขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมกระจูดทั้งสามแหล่ง มี ลักษณะที่เหมือนกันเป็นส่วนมาก จะแตกต่างกันบ้างตรงที่การใช้วัสดุประกอบเป็นผลิตภัณฑ์ การใช้สารเคลือบผิว และลวดลายของการสาน ส่วนรูปแบบของผลิตภัณฑ์นั้นขึ้นอยู่กับความต้องการ ของตลาด การสืบทอดภูมิปัญญาทั้งสามแหล่งเหมือนกันคือ สืบทอดจากบรรพบุรุษที่ผลิตเพื่อใช้ใน ชีวิตประจำวันและมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนมาจนถึงปัจจุบัน โดยความคิดสร้างสรรค์ของชาวบ้านเอง และความช่วยเหลือจากการฝึกให้จากหน่วยงานของรัฐ จากอดีตจนถึงปัจจุบันได้กลายเป็นอาชีพ หนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับชุมชน จึงควรอนุรักษ์ส่งเสริม สืบสาน และพัฒนาต่อไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คติความเชื่อ ยังคงกล่าวถึงในทุกภูมิภาคของการสร้างสรรค์งาน หัตถกรรม ความเชื่อ ประเพณี ทุกอย่างที่ถูกกล่าวมาล้วนนำไปสู่การสร้างสรรค์รูปแบบของ ผลิตภัณฑ์ดังที่ ชูชาติ งานดี (๒๕๔๗) และ อนุমান สมบูรณ์ศิลป์ (๒๕๔๗) ทำการศึกษา เกี่ยวกับองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์หัตถกรรมท้องถิ่น ประเภทโคม และ ตุง ในจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงใหม่โดยกำหนดประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์ ภูมิปัญญา รูปแบบลวดลาย ที่ใช้ในการตกแต่ง คติความเชื่อ ประเพณีกระบวนการสร้างสรรค์ ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่าการ สร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาเป็น เวลานาน เชื่อมโยงกับบริบทของความเชื่อตามจารีตประเพณี กระบวนการสร้างสรรค์ ช่วยให้ สามารถบันทึกข้อมูลที่เป็นหลักฐานที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์และสืบสานต่อของ รุ่นลูกหลาน ผู้วิจัยเห็นว่าหน่วยงานราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรที่จะมีส่วนร่วมในการประสานงาน อนุรักษ์ศิลปะพื้นบ้าน ภูมิปัญญา ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ศิลปะสาขานี้ เพราะยังไม่เป็นที่รู้จักของ คนส่วนใหญ่ในประเทศ

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยอาศัยองค์ความรู้ที่ได้จากภูมิปัญญา ท้องถิ่น ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง แต่ ปัญหาส่วนมากเกิดจากศิลปหัตถกรรมนั้น ๆ เริ่มสูญหาย หมดความสำคัญ เนื่องจากส่วนมาก ต้องใช้ทักษะความชำนาญ ความประณีต ความอดทน ขาดผู้สืบทอด จึงทำให้ต้องศึกษาค้นคว้า และวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ที่จะทำให้ได้เห็นถึงอดีตที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเป็นพื้นฐานใน การวิเคราะห์ปัจจุบันและเป็นแนวทางในการกำหนดอนาคตของศิลปหัตถกรรมนั้น ๆ ตลอดจนการ เผยแพร่ อนุรักษ์ สืบสาน ภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย และวิธีการศึกษา

๓.๑ ระเบียบวิธีวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) เพื่อศึกษาขั้นตอน กรรมวิธีการผลิต และรูปแบบของหัตถกรรม ทางอวน ตลอดจนวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมทางอวน โดยมีกรอบการทำงานดังนี้

๑. การศึกษารวบรวมข้อมูล และเอกสารเกี่ยวกับหัตถกรรมของไทย ข้อมูลของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหัตถกรรมจากทางอวน

๒. ศึกษาพื้นที่แหล่งผลิตหัตถกรรมทางอวนของชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช โดยการลงสำรวจพื้นที่ศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลจากการสังเกต สัมภาษณ์ บันทึกเสียง และถ่ายภาพประกอบ

๓. นำข้อมูลจากการศึกษาข้างต้นมาเรียบเรียง วิเคราะห์ เพื่อสรุปผลการวิจัยโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ประชากรกลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษา

ชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

เครื่องมือที่ใช้ คือแบบสำรวจที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเกี่ยวกับ ขั้นตอนและกรรมวิธีการผลิต รูปแบบ การถ่ายทอดและการสืบสานภูมิปัญญาหัตถกรรมจากทางอวน และได้แบ่งขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ดังนี้คือ

๑. ขั้นสำรวจ เก็บรวบรวมข้อมูลและเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจ รวบรวม และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาจากแหล่งเอกสารต่างๆเช่น

๑.๑ เอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาหัตถกรรมพื้นบ้าน

๑.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของหัตถกรรม

๑.๓ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ทางอวน

๑.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลิตหัตถกรรมทางอวน รูปแบบของผลิตภัณฑ์ และกรรมวิธีการผลิต

๒. ขั้นเก็บรวบรวมภาคสนาม ผู้วิจัยจะใช้วิธีการออกสำรวจภาคสนาม เพื่อสำรวจบริบทเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน ศึกษาถึงขั้นตอน และกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมทางอวน สัมภาษณ์งาน และสัมภาษณ์ผู้ผลิต ตลอดจนผู้รู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับงานหัตถกรรมทางอวนได้

๓. ขั้นจัดกระทำข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมภาคสนาม และจากเอกสารที่เกี่ยวข้องมาศึกษา ตรวจสอบ โดยจำแนกตามประเด็นและขอบเขตด้านเนื้อหาดังนี้

๓.๑ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลตามขอบเขตด้านเนื้อหา

๓.๒ ชั้นเสนอผลการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะเสนอผลการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ และมีภาพประกอบในบางตอน

๓.๒ ขอบเขตการวิจัย

๑. ด้านพื้นที่ คือ ชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ หมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

๒. ด้านเนื้อหา คือ ขั้นตอนและกรรมวิธีการผลิตและรูปแบบของหัตถกรรมหางอวน ของกลุ่มผู้ผลิต ชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช

๓.๓ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ได้แบ่งเป็นขั้นตอนดังนี้

๑. ผู้ให้ข้อมูล คือ

กลุ่มผู้ผลิตหัตถกรรมหางอวน และชาวบ้านชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช จำนวน ๒๐ คน ดังนี้

๑.๑ ผู้ผลิตในปัจจุบันและที่เคยผลิต จำนวน ๕ คน

๑.๒ ชาวบ้านชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ จำนวน ๑๐ คน

๑.๓ ผู้บริโภค จำนวน ๕ คน

โดยผู้วิจัยจะใช้ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกและใช้แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ สัมภาษณ์และสัมภาษณ์โดยมีรายละเอียดโครงสร้างของแบบสัมภาษณ์ที่ครอบคลุมถึงงานหัตถกรรมหางอวนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชุมชน โดยการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและบันทึกเป็นภาพถ่าย

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งเป็น ๒ ส่วนได้แก่

๓.๑ การเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์

นำแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุในชุมชน แล้วนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

๓.๒ การเก็บข้อมูลเอกสาร

เป็นการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเอกสาร วัสดุ กรรมวิธีการผลิต จากตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์ในด้านรูปแบบและความงาม ตลอดจนคุณค่าและการสืบสานภูมิปัญญา

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งเป็น ๒ ส่วนด้วยกันคือ

๑) การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์

นำข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์มาทำการบันทึกในรูปแบบของการบรรยาย แล้วนำมาสังเคราะห์สภาพวิถีชีวิตและการสร้างสรรค์หัตถกรรมของชุมชน โดยใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยคือ

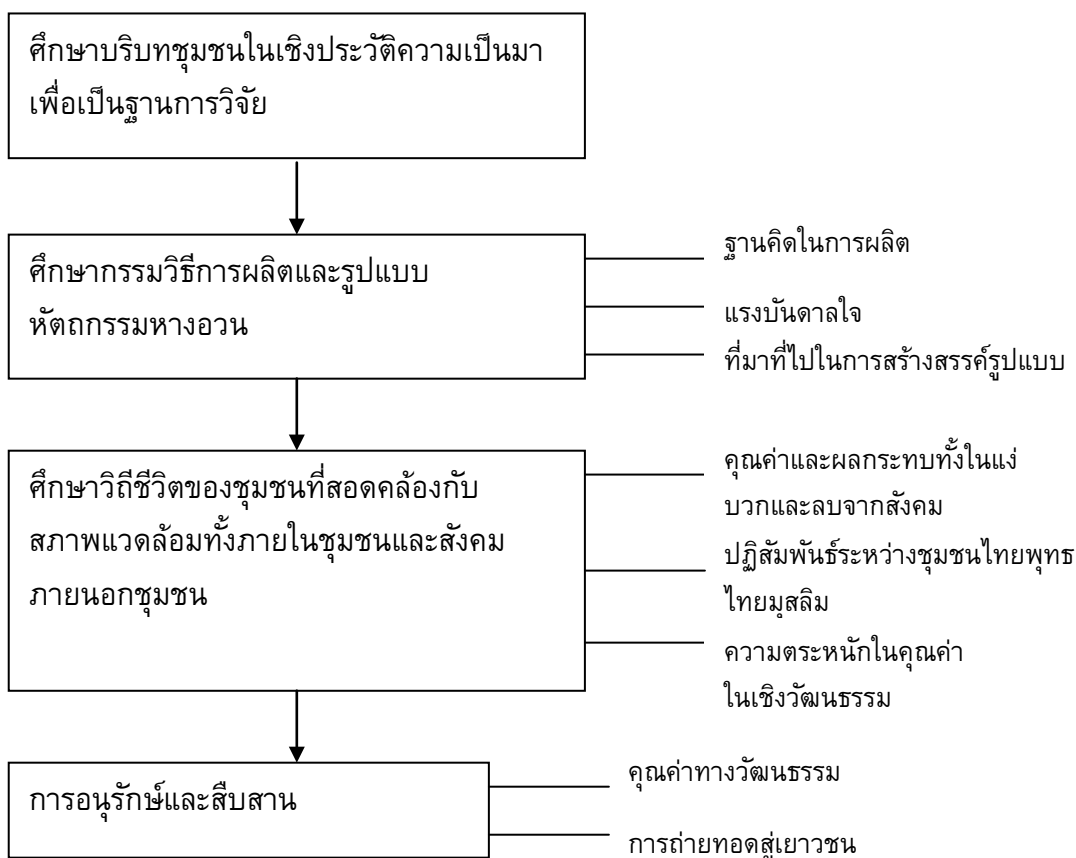
ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตชุมชน

การสร้างสรรค์และกระบวนการผลิตหัตถกรรมทางอวน

- คุณค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอย
- คุณค่าทางความงามและศิลปะ

๒) การวิเคราะห์ข้อมูลทางเอกสาร

กรอบแนวคิดและวิธีดำเนินการวิจัย

๓.๔ สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล

ชุมชนมุสลิมบ้านหน้าทับ หมู่ที่ ๗, ๑๔ และ ๑๕ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา
จ.นครศรีธรรมราช

๓.๕ อุปกรณ์การวิจัย

๑. กล้องถ่ายภาพดิจิทัล
๒. เครื่องบันทึกเสียง
๒. คอมพิวเตอร์

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

๔.๑ วิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวน

อำเภอท่าศาลา เป็นอำเภอที่อยู่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง โดยเฉพาะประชาชนหมู่ที่ ๑๔, ๑๕ ตำบลท่าศาลา คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนไทยมุสลิม ประกอบอาชีพประมงมาแต่ดั้งเดิม และได้ใช้ยอดลานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำเป็นเส้น แล้วตากแห้ง จากนั้นก็นำมาทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา โดยใช้ดัดที่ปลายอวนแต่ละหลัง ต่อมาได้มีการใช้ในล่อนมาดัดที่ปลายอวนแทนผลิตภัณฑ์ที่ทอจากใบลาน เมื่อวัตถุประสงค์การใช้งานเปลี่ยนไป แต่ยังมีการทอใบลานอยู่จึงได้นำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อย่างอื่นแทน เช่น กระเป๋าสะพาย ที่รองจานรองแก้ว หมวก แฟ้มเอกสาร กล้องใส่กระดาษทิชชู ที่ใส่รีโมท ที่ใส่โทรศัพท์มือถือ โดยมีชื่อเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “ผลิตภัณฑ์หางอวน” จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ ๑ สภาพการดำเนินชีวิตของชุมชนมุสลิมอำเภอท่าศาลา

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

จากการสัมภาษณ์ประธานกลุ่มคุณชวนพิศ โต๊ะหวาน ผู้ซึ่งได้ก่อตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหน้าทับ ซึ่งเป็นเพียงกลุ่มเดียวในประเทศไทยที่ยังคงสืบทอดการทำหัตถกรรมจักสานจากใบลาน(หางอวน) คุณชวนพิศได้เล่าให้ฟัง เกี่ยวกับประวัติของการทำหัตถกรรมจักสานจากใบลาน(หางอวน) ดังนี้ การดำเนินงานได้ริเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ถึงปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอท่าศาลา เป็นหน่วยงานหนึ่งให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในเรื่องของระบบการผลิต การบริหารการจัดการ การตลาด และจัดอบรมวิชาชีพ ทำให้ประชาชนหมู่ที่ ๑๔, ๑๕ ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอาชีพและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ชุมชนบ้านหน้าทับ อยู่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง ชุมชนบ้านหน้าทับ ส่วนใหญ่เป็นคนไทยมุสลิม ประกอบอาชีพ

ประมงมาตั้งแต่เดิม และได้ใช้ยอดตลานที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำเป็นเส้น แล้วตากแห้ง จากนั้นนำมาทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา สมัยก่อนการทอจะค่อนข้างหายาก ใช้ลากกุ้งเคย ปูปลา เพื่อแลกรผลไม้ ของกิน รุ่งนุ่นย่าตายาย ลักษณะการเย็บจะเย็บเป็นถุงแล้วลาก โดยใช้ดิดที่ปลายอวน แต่หลังจาก ข้อดีของชุมชนบ้านหน้าทับอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นแหล่งบ่อน้ำสะอาด เพราะจะทำให้การย้อมสีเส้นของหางอวนสะอาดด้วย ส่วนลวดแวกใกล้เคียง เป็นแหล่งน้ำเค็มจากน้ำทะเล สีที่ได้จะไม่สดและสะอาดเท่าที่ควร การดำเนินงานได้ริเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ จนถึงปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และศูนย์บริการการศึกษาของโรงเรียนอำเภอกำแพงแสน พัฒนาชุมชนเป็นหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในเรื่องของระบบการผลิต การบริหารการจัดการ การตลาด และจัดอบรมวิชาชีพ (ชวนพิศ โต้ะหวาน. ๒๕๕๙: สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๒ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชุมชนอิสลามบ้านหน้าทับ

ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๓ คุณชวนพิศ โต้ะหวาน หัวหน้ากลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านหน้าทับและสมาชิก

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ที่มาของชื่อหางอวนนั้น จริงๆแล้วหางอวนก็หมายถึงยอดลานหรือใบลานอ่อนที่นำมาผ่านกระบวนการเตรียมใบลานเสียก่อน นับตั้งแต่การเตรียมยอดลาน การทอนใบลานมาแยกเป็นใบ ๆ ผ่านกระบวนการทำเส้นคล้ายด้าย จากนั้นจึงนำไปทอคล้ายการทอผ้าเป็นแผ่น ๆ แล้วนำไปเย็บเป็นสามเหลี่ยมนำไปติดไม้ตรงหางอวนใช้สำหรับดักกุ้งและเมื่อพุดถึง “ลาน” หรือ “ใบลาน” หลายคนจะเคยได้ยินและพบเห็นของใช้ของประดับที่ทำจากใบลานมาช้านานแล้ว ในสมัยโบราณ ลานจัดเป็นวัตถุศิลปะประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมาก ก่อนที่มนุษย์จะรู้จักทำกระดาษเขียนหนังสือขึ้นมาใช้นั้น มนุษย์ใช้ใบลานอ่อนของต้นลานเป็นที่จารึกอักขระที่เรียกว่า “พระคัมภีร์” นอกจากนั้นใบลานอ่อนยังทำเครื่องใช้ได้หลายอย่างโดยนำมาจักตอก สานเป็นหมวก กระเป๋า กอบ พัด และภาชนะต่าง ๆ ใช้ในครัวเรือน ใบลานแก่ก็นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้าง เช่น ใช้มุงหลังคาและทำฝาบ้าน ผลก็ใช้เป็นอาหารของมนุษย์ แม้ในปัจจุบันนี้โลกวิวัฒนาการเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้น แต่ความสำคัญของใบลานก็ไม่ได้ล้าสมัยหรือหมดความสำคัญลงไปแต่อย่างใด

ลานนับว่ามีความสำคัญอยู่ไม่น้อยต่องานช่างสานหมวก กุบ(กอบ) ก่องข้าง แอบข้าว ในภาคเหนือของไทย ส่วนในเขตภาคกลางนั้น ใบลานจัดเป็นวัสดุที่สำคัญประเภทหนึ่งในการทำเครื่องจักรสาน ได้แก่ ปลายตะเพียนและเครื่องเล่นเด็กชนิดต่างๆ ซึ่งมีการทำกันมากเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว ที่อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การสานกอบ ที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลานไม่มากเหมือน ภาคกลาง แต่ก็ยังนำไปใช้สานหมวก กอบ กระติบข้าว เป็นต้น บริเวณภาคใต้ของไทยแถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ใช้ทำผลิตภัณฑ์เครื่องจักรสานที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคเรียกว่า “สมุก” หรือ “หมุก” สำหรับใส่ของสารพัดอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ในสมัยโบราณจะสานอย่างละเอียดประณีตมาก ใช้เป็นภาชนะบนโต๊ะเครื่องแป้งของสตรีสำหรับใส่เครื่องประดับต่าง ๆ นอกจากนี้ชาวยังรู้จักนำยอดลานมาทอเป็นเครื่องใช้ ซึ่งเรียกว่า “หางอวน” แต่เดิมนั้นใช้ยอดลานทอเป็นแผ่น ทำเป็นถุงสามเหลี่ยมสำหรับต่อไว้ปลายอวน เพื่อใช้เป็นถุงในการจับกุ้ง เคยสำหรับทำกะปิของชาวประมง ปัจจุบันหางอวนเป็นวัสดุที่นำมาใช้ทำผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น กระเป๋า หมวก เป็นต้น เป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวที่ทำมากและมีเพียงที่เดียวในประเทศไทยในเขตอำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

๔.๒ การศึกษากรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอวน

ปัจจุบันผลิตภัณฑ์หัตถกรรมหางอวนมีการพัฒนารูปแบบและประโยชน์ใช้สอยให้สอดคล้องตรงกับความต้องการของตลาด นับเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวที่สำคัญประเภทหนึ่งที่ช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้กับประชาชนในชนบทได้อย่างมาก ลานจึงจัดได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของไทย สมควรที่จะได้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องของลานอย่างละเอียด ใบลานได้มาจากต้นลานซึ่งเป็นไม้ปาล์มประเภทหนึ่ง ส่วนต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประโยชน์จากต้นลานคือ ยอดอ่อน ทางใบ ก้านใบ หรือกาบและผล

วัสดุอุปกรณ์ที่นำมาใช้ในการผลิตหัตถกรรมหางอวน เป็นสิ่งของที่หาได้ง่ายๆระดับพื้นบ้านซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นยึดถือปฏิบัติและสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษตลอดจนการพัฒนาปรับปรุงขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับงานระดับอุตสาหกรรมในครอบครัวสำหรับประชากรในท้องถิ่น วัสดุอุปกรณ์ในการผลิตงานหัตถกรรมหางอวน แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนของการทำใบลานให้เป็นเส้นหางอวน และในส่วนของการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะขอกกล่าวโดยรวมกับการนำเสนอขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตงานหัตถกรรมจากหางอวน ดังนี้

ภาพที่ ๔ วัสดุอุปกรณ์ในการผลิตงานหัตถกรรมหางอวน (ใบลาน)

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๑ การตัดยอดลาน ผู้ตัดจะต้องเลือกดูต้นลานที่มียอดอ่อนที่ยังไม่คลี่ใบต้นลานที่เจริญเติบโตสมบูรณ์ต้นหนึ่งจะแทงยอดอ่อนออกพร้อมกัน ๓-๔ ยอดลักษณะของการตัดยอดลานมี ๒ วิธี คือ

ภาพที่ ๕ ลักษณะของยอดลานที่เหมาะสมแก่การตัด

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๑.๑ ใช้มีดตัด มีดที่ชาวบ้านใช้ตัดยอดลานเป็นมีดอีโต้หัวตัด ซึ่งใช้งานได้สารพัดอย่างตั้งแต่ถ่างหญ้า ตัดฟืน ฯลฯ ในการตัดผู้ตัดจะต้องสวมรองเท้าให้รัดกุม เพื่อป้องกันหนามลานที่โคนก้านใบเวลาป็นขึ้นไปบนต้นลาน ขณะที่กำลังตัดยอดลานจะต้องยืนให้สูงกว่ายอดและเล็งดูว่ายอดลานเอนไปทางทิศใด เพื่อเลือกทิศทางการตัดให้ถูกต้องควรตัดตามทิศทางที่ยอดลานเอนไป การตัดใช้มีดฟันที่ใต้ท้องโคนยอดลานก่อนไม่ให้ขาดทันที แล้วกลับมาฟันด้านบนอีกครั้งทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ยอดลานที่ตัดแล้วพุ่งเข้าหาตัวผู้ตัดภายหลังผู้ตัดยอดลานจึงต้องมีความชำนาญมาก การตัดต้นหนึ่งบางครั้งจะได้พร้อมกัน ๒-๓ ยอด

ภาพที่ ๖ การใช้มีดตัดยอดลาน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๑.๒ ใช้ไม้ขอตัด ลักษณะการตัดยอดลานสำหรับวิธีนี้ ผู้ตัดจะยืนอยู่บนพื้นดิน แล้วใช้ไม้ด้ามยาวประมาณ ๒-๓ เมตร ปลายด้ามติดมีดตะขอไว้ เวลาจะตัดยอดลานก็ใช้มีดตะขอชักเอาโดยกระตุกมีดตัดที่ตรงโคนสุนของยอดลาน แล้วใช้ตะขอโน้มยอดลานลงมา แล้วกระตุกมีดให้ยอดลานขาดอีกครั้ง ผู้ตัดควรระวังไม่ให้มีดตะขอคมเกินไปเพราะเมื่อกระตุกมีดครั้งแรกแล้ว ยอดลานอาจจะขาดทันทีและพุ่งมาตามด้ามไม้เข้าหาตัวผู้ตัดเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ปกติแล้วนิยมใช้ไม้ตะขอตัดต้นลานที่มีความสูงไม่มากนัก

๔.๒.๒ การฉีกแยกใบลาน การฉีกใบลานออกเป็นใบๆ ยอดลานที่ยังไม่คลี่ใบ ทั้งยอดจับตั้งขึ้น ใช้มือฉีกแยกยอดลานออกเป็นใบๆ ยอดลานยอดหนึ่งจะได้ใบอ่อนประมาณ ๕๐ - ๖๐ ใบ

ภาพที่ ๗ การฉีกแยกใบลาน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๓ การเอาก้านใบออก โดยการใช้มีดกรีดเอาก้านลาน (หางใบ) ใบลานที่ กรีด ก้านใบออกแล้ว นำมาพับครึ่งมัดรวมกันเป็นมัด ยอดลานหนึ่งยอดจะมัดได้ประมาณ ๒ มัด

ภาพที่ ๘ การเอาก้านใบลานออก

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๔ การแช่น้ำ การนำยอดไบลานไปแช่น้ำเพื่อที่จะนำไบลานไปขูดผิวออก ในขั้นตอนนี้ การแช่น้ำถ้าแช่ไบลานในน้ำเค็มจะได้ไบลานเหนียวและทนทานต่อการใช้งาน แต่ถ้าแช่ไบลานในน้ำจืดเส้นไบลานจะเปื่อยไม่ทนทาน ในการแช่น้ำนั้นจะแช่ทิ้งไว้ประมาณ ๑ คืน

ภาพที่ ๙ การนำไบลานไปแช่น้ำ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๕ การแยกไบลานออกเป็น ๒ ส่วน ไบลานแต่ละใบมีอยู่ด้วยกัน ๒ สี คือ ด้านหนึ่งสีเหลืองอ่อน อีกด้านหนึ่งเป็นสีเหลืองแก่ วิธีแยกไบลาน ใช้มือซ้ายจับปลายไบลานด้านสีเหลืองแก่อยู่ข้างบนมือขวาถือไม้ขูดลาน โดยใช้นิ้วชี้รองรับไบลานด้านล่างใช้หัวแม่มือกดบนไม้ขูดลานขูดเอาผิวที่ใบออกตั้งแต่ปลายจนถึงโคนไบลานจะเผยอเล็กน้อยแยกออกเป็น ๒ ชั้น จากนั้นใช้ปลายไม้ขูดลานสอดและแฉะไบลานให้แยกออกเป็น ๒ ชั้น เลือกไบลานที่แยกชั้นไม้ นำมาผูกมัดเป็นกลุ่ม ๆ

ภาพที่ ๑๐ การแยกไบลานออกเป็นสองส่วน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๖ การทอสีงไบลาน หลังจากมัดเป็นกลุ่ม ๆ เรียบร้อยแล้วนำมาแขวนไว้กับเสา จากนั้นใช้หวีพลาสติก (ชนิดเดียวกับที่ใช้หวีผม) สีงไบลานที่ละไบเป็นเส้นเล็ก ๆ เท่า ๆ กัน

ภาพที่ ๑๑ การทอสีงไบลาน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

แล้วนำไปแช่น้ำอีกประมาณ 2 คืน ในการแช่น้ำครั้งนี้ก็เพื่อให้เส้นลานั้นมีความขาวและการแช่นั้นจะต้องเปลี่ยนน้ำทุกวันเช้าเย็น ก็เหมือนเป็นการฟอกขาวเส้นลานั้นเพื่อนำสู่กระบวนการต่อไป

ภาพที่ ๑๒ แช่น้ำอีกครั้งเพื่อให้เส้นลานั้นมีความขาว

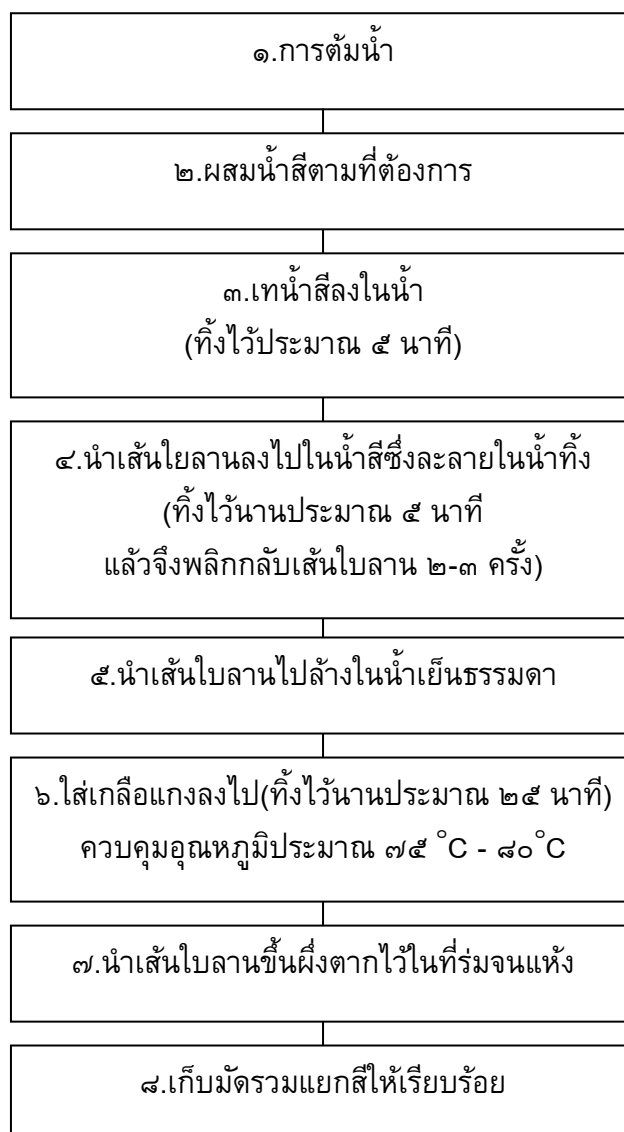
ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๗ การย้อมเส้นลาน กรรมวิธีในการย้อมเส้นลานนั้นทำเช่นเดียวกับการย้อมเส้นใยทั่วไป คือ สีที่ใช้ในการย้อมมีทั้งสีที่ได้มาจากธรรมชาติ โดยการผสมสีจากพืชต่าง ๆ เป็นต้น และสีที่มีมนุษย์สร้างขึ้นจากการสังเคราะห์ และจะได้สีต่าง ๆ และลักษณะในการย้อมนั้นก็มีวิธีในการย้อมนั้นก็มีวิธีในการย้อมอยู่ ๒ วิธีด้วยกันคือ การย้อมร้อนและย้อมเย็น

๔.๒.๗.๑ การย้อมร้อน คือ การย้อมโดยใช้ความร้อนเป็นตัวทำละลาย ทำให้สีติดกับเส้นใย และใช้น้ำเกลือเป็นตัวช่วยทำให้สีติดดี

๔.๒.๗.๒ การย้อมเย็น คือ การย้อมโดยใช้น้ำเย็นสีจะซึมเข้าเส้นใยโดยใช้เวลา แต่การย้อมเย็นนั้นต้องใช้เวลา

ขั้นตอนการย้อมเส้นใยลาน

ภาพที่ ๑๓ เส้นลานที่ไม่ย้อมสีและเส้นลานที่ย้อมสีแล้ว

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๘ การเตรียมเส้นลานเพื่อทำเส้นยีนและเส้นฟุง นำมัดเส้นลานที่ตากแห้งดีแล้ว มาตัดจุกที่ผูกไว้ออกแล้วสอดเส้นลานทั้งมัดไว้ได้เข้าพับแล้วนั่งทับลงไว้

ภาพที่ ๑๔ เส้นลานที่เตรียมไว้เพื่อทำเส้นยีนและเส้นฟุง

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๔๙

วิธีการปั่นเส้นลานให้เป็นเส้นยาวผู้ปั่นจะดึงเส้นลานออกมาผูกที่ละเส้น เมื่อผูกเส้นแรกแล้วก็จะสาวลงตะกร้าปากกว้างกลมๆขดเส้นให้เป็นภาพวงกลมตามภาพทรงของตะกร้า เมื่อใกล้จะหมดเส้นแรกก็เอาเส้นที่สองออกมาผูกต่อดล้ายกับการต่อเส้นด้ายทอผ้า ทำลักษณะซ้ำๆ กันเช่นนี้จนเต็มตะกร้า แล้วนำไปพันกับกระสวยเพื่อนำไปทอ

ภาพที่ ๑๕ การปั่นเส้นลานและการพันกับกระสวยเพื่อนำไปทอ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๒.๙ การทอเส้นลาน การทอเส้นลานนั้นประกอบด้วยสำหรับทอ ๑ ชุด เป็นที่พื้นเมืองชนิด ๒ ตะกรอ เส้นลานที่ยังไม่ได้ทอเรียกว่า “วะ” แต่ถ้าทอออกมาเป็นผืนกว้างประมาณ ๑ ศอก ความยาวไม่จำกัดเรียกว่า “หางอวน”

ภาพที่ ๑๖ ที่พื้นเมืองชนิด ๒ ตะกรอ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ในการทอนั้นขนาดกว้างประมาณ ๑ ฟุตหรือ ๓๐ เซนติเมตรจะได้เส้นยืนทั้งหมด ๑๒๐ เส้น นำมาร้อยเขาตะกรอโดยผูกต่อกันเป็นคู่ๆ แล้วนำปลายเส้นลานไปผูกรวมไม้และเชือกซึ่งผูกติดกับหลักยึดเส้นยืน ในขณะที่ทอจะใช้เท้าเหยียบเพื่อยกตะกรอขึ้นลงสลับกันพร้อมกับพุ่งกระสวย ซึ่งพันด้วยเส้นลานชนิดเดียวกัน ทำนองเดียวกับการทอผ้าด้วยที่พื้นเมืองของชาวอีสาน

ภาพที่ ๑๗ การทอเส้นลาน (วะ)

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๑๘ การทอเส้นลาน (วะ)

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ส่วนลายที่ใช้ในการทอนั้นมีทั้งหมด ๓ กลุ่มใหญ่ คือ ลายหลัก หรือ ลายต้นแบบ ลายเรขาคณิต กลุ่มลายประดิษฐ์ ลายที่ใช้ในการทอหางอวนใช้ลายต้นแบบ เป็นลายที่มีมาตั้งแต่โบราณ มี ๓ ลายคือ ลายหนึ่ง ลายสอง และลายสาม ซึ่งเป็นสายพื้นฐานของการสร้างสรรค์ลายอื่น ๆ

ภาพที่ ๑๙ หางอวนที่พร้อมจะนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๓ การศึกษารูปแบบหัตถกรรมหางอวน

จากการศึกษารูปแบบหัตถกรรมหางอวน พบว่าผลิตภัณฑ์มีอยู่ด้วยกัน ๒ รูปแบบ คือ แบบทอเป็นผืนและแบบที่นำการทอเป็นผืนไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะขอนำเสนอผลการศึกษารูปแบบของหัตถกรรมหางอวน ดังนี้

๔.๓.๑ รูปแบบดั้งเดิม รูปแบบดั้งเดิมคือแบบที่ทอเป็นผืน สมัยก่อนนั้นทอชาวบ้านจะทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา ปัจจุบันวิถีชีวิตการประมงของชาวบ้านเปลี่ยนไป หางอวนเป็นผืนจึงมีการใช้งานที่เปลี่ยนไปด้วย ที่พบเห็น จะมีทั้งที่เป็นสีธรรมชาติของหางอวน และแบบที่ผ่านการย้อมสีและมีลวดลายการทอเป็นตารางหมากรุก ราคาจะอยู่ที่เมตรละ ๑๒๐ บาท ผู้ที่สนใจก็จะซื้อเพื่อนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ตามที่ต้องการ

ภาพที่ ๒๐ ลวดลายหางอวนที่ทอเป็นผืน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๒๑ หางอวนที่ทอเป็นผืน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

๔.๓.๒ รูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมและพัฒนา หลังจากที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอท่าศาลา พัฒนาชุมชน ในด้านงบประมาณ ระบบการผลิต การบริหารจัดการ การตลาดและจัดอบรมวิชาชีพแล้วนั้น รูปแบบของผลิตภัณฑ์ก็มีการพัฒนาโดยการนำหางอวนที่เป็นผืนไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ดังนี้

ภาพที่ ๒๒ ซอ่งใส่ตะเกียบจากหางอวน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๒๓ ที่รองแก้วจากหางอวน

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๒๔ ผลิตภัณฑ์กระเป๋าจากหางอวนในรูปแบบต่างๆ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

ภาพที่ ๒๕ ผลิตภัณฑ์หมวกจากหางอวนในรูปแบบต่างๆ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อ สิงหาคม ๒๕๕๐

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๑. สรุปผลการดำเนินการ

คณะผู้วิจัยจะสรุปผลการดำเนินการวิจัยตามคำถามหลักที่ได้กำหนดไว้ โดยครอบคลุม ๓ ข้อ มีลำดับดังนี้

๑. ศึกษาขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตหัตถกรรมหางอวน

- ๑.๑ การตัดยอดลาน ใช้มีดตัด และใช้ไม้ขอตัด
- ๑.๒ การฉีกแยกใบลาน การฉีกใบลานออกเป็นใบๆ ยอดลานที่ยังไม่คลี่ใบทั้งยอด จับตั้งขึ้น ใช้มือฉีกแยกยอดลานออกเป็นใบๆ ยอดลานยอดหนึ่งจะได้ใบอ่อนประมาณ ๕๐ -๖๐ ใบ
- ๑.๓ การเอาก้านใบออก โดยการใช้มีดกรีดเอาก้านลาน (ทางใบ) ใบลานที่ กรีด ก้านใบออกแล้ว นำมาพับครึ่งมัดรวมกันเป็นมัด ยอดลานหนึ่งยอดจะมัดได้ประมาณ ๒ มัด
- ๑.๔ การแช่น้ำ การนำยอดใบลานไปแช่น้ำเพื่อที่จะนำใบลานไปชุบผิวออก
- ๑.๕ การแยกใบลานออกเป็น ๒ ส่วน ใบลานแต่ละใบมีอยู่ด้วยกัน ๒ สี คือ ด้านหนึ่งสีเหลืองอ่อน อีกด้านหนึ่งเป็นสีเหลืองแก่
- ๑.๖ การหวีสาางใบลาน แขนวนไว้กับเสา จากนั้นใช้หวีพลาสติก สางใบลานทีละใบ เป็นเส้นเล็ก ๆ เท่า ๆ กัน แล้วนำไปแช่น้ำอีกประมาณ 2 คืน เพื่อให้เส้นลานนั้นมีความขาว
- ๑.๗ การย้อมเส้นลาน มีอยู่ ๒ วิธีด้วยกันคือ การย้อมร้อนและย้อมเย็น
การย้อมร้อน คือ การย้อมโดยใช้ความร้อนเป็นตัวทำลาย ทำให้สีติดกับเส้นใย และใช้น้ำเกลือเป็นตัวช่วยทำให้สีติดดี
การย้อมเย็น คือ การย้อมโดยใช้น้ำเย็น สีจะซึมเข้าเส้นใยโดยใช้เวลา แต่การย้อมเย็นนั้นต้องใช้เวลา
- ๑.๘ การเตรียมเส้นลานเพื่อทำเส้นยืนและเส้นพุ่ง นำมัดเส้นลานที่ตากแห้งดีแล้วมาตัดจุกที่ผูกไว้ก่อนแล้วสอดเส้นลานทั้งมัดไว้ใต้ขาพับแล้วนั่งทับลงไว้
- ๑.๙ การทอเส้นลาน การทอเส้นลานนั้นประกอบด้วยก็สำหรับทอ ๑ ชุด เป็นที่พื้นเมืองชนิด ๒ ตะกอ เส้นลานที่ยังไม่ได้ทอเรียกว่า “วะ” แต่ถ้าทอออกมาเป็นผืนกว้างประมาณ ๑ ศอก ความยาวไม่จำกัดเรียกว่า “หางอวน” ในการทอนั้นขนาดกว้างประมาณ ๑ ฟุตหรือ ๓๐ เซนติเมตร

๒. ศึกษารูปแบบหัตถกรรมหางอวนในชุมชน

๒.๑ *รูปแบบดั้งเดิม* รูปแบบดั้งเดิมคือแบบที่ทอเป็นผืน สมัยก่อนนั้นทอชาวบ้านจะทอเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา ปัจจุบันวิถีชีวิตการประมงของชาวบ้านเปลี่ยนไป หางอวนเป็นผืนจึงมีการใช้งานที่เปลี่ยนไปด้วย ที่พบเห็น จะมีทั้งที่เป็นสืบทอดมาของหางอวน และแบบที่ผ่านการย้อมสีและมีลวดลายการทอเป็นตารางหมากรุก ราคาจะอยู่ที่เมตรละ ๑๒๐ บาท

๒.๒ รูปแบบที่ได้รับการส่งเสริมและพัฒนา หลังจากที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอท่าศาลา พัฒนาชุมชน ในด้านงบประมาณ ระบบการผลิต การบริหารการจัดการ การตลาดและจัดอบรมวิชาชีพแล้วนั้น รูปแบบของผลิตภัณฑ์ก็มีการพัฒนาโดยการนำทางอวนที่เป็นผืนไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆดังนี้

- ซองใส่ตะเกียบจากหางอวน
- ที่รองแก้วจากหางอวน
- ผลิตภัณฑ์กระเป๋าก
- ผลิตภัณฑ์หมวก ฯลฯ

และยังมีผลิตภัณฑ์อีกหลากหลายชนิด ที่จะได้เก็บรวบรวมไว้เป็นข้อมูลต่อไปในการลงพื้นที่ครั้งต่อไป

๓. วิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมหางอวน

ชุมชนบ้านหน้าทับ อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช อยู่ติดชายฝั่งทะเล ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงมาตั้งแต่เดิม และเป็นคนไทยมุสลิม การทำหัตถกรรมหางอวน ดำเนินงานได้ริเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ถึงปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอท่าศาลา เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ทำให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ ในเรื่องของระบบการผลิต การบริหารการจัดการ การตลาด และจัดอบรมวิชาชีพ ทำให้ประชาชนในชุมชน มีอาชีพและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ในการพัฒนารูปแบบหัตถกรรมหางอวนที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต และการปฏิบัติกิจทางศาสนาอิสลาม ก็น่าจะทำให้เกิดการพัฒนาได้ อย่างเช่น เสื้อสำหรับรองนั่ง หมวก รองเท้า หรืออุปกรณ์อื่นๆ หรือแม้กระทั่งชุมชนละแวกใกล้เคียง ที่นับถือศาสนาพุทธหรือศาสนาอื่นๆ ก็สามารถที่จะสร้างสรรค์และประดิษฐ์ผลงานได้ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนที่เกิดจากกิจกรรม

ส่วนความตระหนักในด้านคุณค่าทางวัฒนธรรม ชุมชนก็เห็นคุณค่าอยู่บ้าง เพียงแต่ว่าต้องมีการขับเคลื่อนจากหน่วยงาน หรือองค์กรที่เป็นเจ้าภาพหลัก อย่างเช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด หรือที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้จุดประเด็นหรือเริ่มต้นได้ถูกทาง จะสืบเนื่องถึงการเห็นคุณค่าของทั้งตัววัสดุและผลิตภัณฑ์หางอวนที่แปรรูปแล้ว แต่จะมีวิธีหรือเทคนิคอย่างไร ก็ต้องมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง นำไปสู่การถ่ายทอดทั้งเทคนิควิธีการผลิต และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ให้เยาวชนรุ่นหลังเห็นความสำคัญ และการสืบสานได้ในอนาคต

๒. อภิปรายผล

๒.๑ กระบวนการผลิตกว่าจะเป็นเส้นวะ หรือทอเป็นหางอวนต้องใช้เวลาค่อนข้างนาน เพราะฉะนั้นเมื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ ราคาจึงค่อนข้างสูง

๒.๒ ในปัจจุบัน วัตถุดิบ คือต้นลานไม่มีในพื้นที่ จึงต้องมีการสั่งซื้อไปลานจากชุมชน และจังหวัดใกล้เคียงที่มีลักษณะภูมิประเทศใกล้เคียงกัน ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงอีกเช่นกัน

๒.๓ เป็นงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ทั้งความอดทนและฝีมือ เลยทำให้ผลิตได้เฉพาะกลุ่ม แต่ถ้าได้รับการส่งเสริมและถ่ายทอดภูมิปัญญาก็น่าจะได้รับการพัฒนาทั้งในด้านรูปแบบผลิตภัณฑ์ และในแง่การอนุรักษ์สืบสาน

๓. ข้อเสนอแนะ

๓.๑ ถ้าวัดขั้นตอนกระบวนการผลิต ก็จะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาให้เอื้อต่อการแข่งขันในเชิงธุรกิจได้

๓.๒ ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมหางอน สามารถนำมาพัฒนาให้มีรูปแบบที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นได้ ในแง่ความงามและความสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนอิสลาม

๓.๓ คุณลักษณะของหางอนเหมาะสมที่จะสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย อย่างเช่น บรรจุภัณฑ์ เช่น การทำบรรจุภัณฑ์เครื่องถมของจังหวัดนครศรีธรรมราช จะได้เป็นการส่งเสริมด้านการตลาดซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนในจังหวัดนครศรีธรรมราชอีกด้วย

๓.๔ ควรส่งเสริมให้เยาวชนในชุมชนช่วยกันสืบสาน และก็สนใจในหัตถกรรมหางอนให้มากกว่านี้ เพราะไม่มีที่อื่นอีกแล้ว และเป็นการสร้างเอกลักษณ์ให้ชุมชนด้วย

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. 2528. **ลานและผลิตภัณฑ์จากไบอลาน**. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม.
- แก้วทวง สอนสังข์. 2546. **การศึกษางานศิลปหัตถกรรมกระจูดในจ.นราธิวาส พัทลุง และ สุราษฎร์ธานี**. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร
- จิรวรรณ หลงจี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, เรวัต สุขสิกาญจน์ และเจษฎา พัฒรานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, หมู่ที่ 1ถ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2549.
- จังหวัดนครศรีธรรมราช. (2549). **ข้อมูลชุมชนและกลุ่มประชาชน**. สืบค้นเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2549, จาก [http:// www.nakhonsithammarat.go.th/shrine.php](http://www.nakhonsithammarat.go.th/shrine.php).
- _____ . (2549). **ประวัติความเป็นมา**. สืบค้นเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2549, จาก <http:// www.thaitambon.com>
- ชวนพิศ โต้ะหวาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, เรวัต สุขสิกาญจน์ และเจษฎา พัฒรานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, หมู่ที่ 1ถ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2549.
- ธनिया กิตติสิทโธ. 2547. **การศึกษาหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันในจังหวัดกระบี่ และจังหวัดตรัง**. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร
- มนตรา พงษ์นิล. (2548). **ภูมิปัญญาคว้านพะเยา...บนเส้นทางผลิตภัณฑ์ชุมชนกับคนกินน้ำแม่เดียวกัน. ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน**. 2548:7-62.
- เรวัต สุขสิกาญจน์. (2549). **การออกแบบบรรจุภัณฑ์ผ้าทอเมืองนครจากกระจูด**. (ซีดี). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาภาคใต้ตอนบน. แผ่นอัดสำเนา
- _____ . 2549. **การออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์จักสานกระจูดในจังหวัดนครศรีธรรมราช**. (ซีดี). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาภาคใต้ตอนบน.. แผ่นอัดสำเนา
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2532. **เครื่องจักสานในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์.
- สารานุกรมไทยภาคใต้. 2542. **เกาะ : อายัด – ค้อ,ปลา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- เอกวิทย์ ณ ถกลาง. 2544. **ภูมิปัญญาทักษิณ**. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.

ภาคผนวก

ประวัติคณะผู้วิจัย

นายเรวัต สุขสีกาญจน์

ปัจจุบัน : อาจารย์ประจำสาขาวิชาการออกแบบอุตสาหกรรม

สำนักวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

222 ต.ไทยบุรี อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช 80160

โทรศัพท์ 075 672515 โทรสาร 075 672513 โทรศัพท์มือถือ 085 7825040

E-mail:srewat@wu.ac.th

ประวัติการศึกษา

- ศิลปบัณฑิต สาขาการออกแบบผลิตภัณฑ์
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ครุศาสตร์อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต สาขาเทคโนโลยีออกแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ สาขาปรัชญา กลุ่มการออกแบบผลิตภัณฑ์

นางสาวเจษฎา พัฒรานนท์

ปัจจุบัน : อาจารย์ประจำหลักสูตรออกแบบนิเทศศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช 1 หมู่ 4 ต.ท่าจี่ อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช 80280

E mail Address: jan_jumja@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

- ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาเอกออกแบบทัศนศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ สาขาปรัชญา กลุ่มวิชาศิลปกรรม (ประยุกต์ศิลป์)